MUNKÁCSY MIHÁLY

EMLÉKEIM

DR PELEKY GÉZA BEVEZETÉSÉVEL

A M I C U S K I A D Á S A 1921

Munkácsy Mihály emlékiratait a francia eredetiből Lestyán Sándor fordította és Pápai Ernő *mű*= intézetében nyomták / A címlapon reprodukált önarckép eredetije az Ernst »Múzeum tulajdona / Ezen kiadásból 200 számozott példány is forgalomba került különleges kötésekben, melyekhez az önarckép hollandi Van Geldern-papíron készült lenyomata van mellékelve

BEVEZETÉS.

A tehetségek csak nagyritkán nyúlnak magányos hegyorom gyanánt a középszerűségek szerény dombhátai fölé. A tehetség is társas lény és nem szokott egymaga mutatkozni: *egy* egész generáció tehetséges, vagy tehetségtelen... Az új szabású, nagy fajsúlyú, markánsan metszett egyéniségek nemzedékét követik az olyan emberöltők, amelyek alatt senki sem veszi fel a tisztességtelen versenyt a genialitás páncéljában a súlytalan és színtelen epigonokkal szemben. A tehetséges és a tehetségtelen nemzedékek váltógazdaságát könnyű kimutatni a politika és a tudomány, az irodalom és a művészet történetében egyaránt. És ez nem ok nélkül van így. De az már csak szeszélye, és különös szeszélye a véletlennek, hogy a magyar művészetben, amelynek odáig nem volt egyetlen valóban európai formátumú képviselője sem: alig tö b b, mint egy naptári év határain innen helyezkedik el Szinyei Merse, Munkácsy és Benczúr születésének napja.

Szinyei Merse Pál és Benczúr Gyula még nemrég itt jártak közöttünk. A fiatalok is jól emlékeznek kézfogásukra, hangjuk színére, Szinyei Mersének tiszta, kék szemére és gesztusaira, amelyek végig a felvidéki nemes úr gesztusai maradtak, főispáni gesztusok, a művésznek minden nyoma nélkül. Szinyei és Benczúr, a két kortárs még itt jártak közöttünk akkor, amikor a legenda tarka szivarványát Munkácsy sírja fölött felváltotta a feledés szürke köde, és akkor is, mikor eljött az a nap, amelyen ezt a nehéz, szürke ködöt

egyszerre szétkergette a feltámadás tűzcsóvája. Huszonegy éve múlt Munkácsy halálának és ez a huszonegy év három korszakra tagozódik. A XIX. század egyik legnagyobb művésze gyanánt temették el Munkácsyt, a Milton, a Mozart, a Krisztus Pilátus előtt festőjét. Kevéssel később következett a megértés hiányának évtizedei után a p 1 e i n - a i r győzelme. Felragyogott a napfény a festésben, és a napfényhez szokott szemek idegenkedve fordultak el Munkácsy sötét, súlyos árnyékaitól. Háromszor aludt ki az élet lángja Munkácsyban, nem csupán egyszer: néhány évvel halála előtt, amikor az endenachi tébolydába szállították és néhány évvel halála után, amikor művészete fölött mondta ki az elvégeztetett=et a diadalmas napfény. Nyolc-tíz esztendeje azután kezdték felfedezni a monumentális kompozíciók elfeledett Munkácsyjának vázlatait, tájképeit és egy napon többé nem az impresszionista festés ellenlábasa volt Munkácsy, hanem — az impresszionista festés egyik előfutára. A mellékesen vászonra vetett és Munkácsy által nem sokra tartott tájképeken észrevették a fény eleven áradását, a formák izmos energiáját, a természet szavának teljes megértését. A Munkácsy-vázlatokon pedig egyetlen ecsetvonás megadja a színértéket és körülhatárolja a formát. A történeti iskola nagy körmondatainak szabályos és sima ünnepélyességét itt felváltják azok az idegesen friss, erőteljesen kurta mondatok, amelyek *egy* ideig az impresszionista festők kiváltságának számítottak. Nem maradhatott el tehát a rehabilitáció, és így kimondották, hogy Munkácsy nagyszerűen meglátott, nagyszerűen lerögzített vázlatokat fagyasztott hideg, akadémikusán kimért kompozíciókká: amellett pedig világos

perceiben helyet szerzett nevének a modern tájképfestés mesterei között.

A magyar művészet évkönyveinek egyik nagy tragédiája Szinyei Merse Pál hosszú, két évtizedes hallgatása a Majális bohózat-sikere után, az a két évtized, mikor Szinyei Merse gazdálkodik, vadászni jár, a képviselőház folyosóján ereget füstkarikákat szivarjából és nemesi kúriájának padlására küldi porladni a fiatalság emlékeit, a tarkára festett vásznakat. A Szinyei-tragédia mellé állították most éveken át a Munkácsy-tragédiát. Hiszen tragédia az, ha valaki letér tehetségének ösvényéről, amely magasra vezet és ehelyett a siker széles, kitaposott országútján járja végig pályáját. Tragédia kivált akkor, ha az út eltévesztésének, a tehetség megtagadásának olyan dokumentumai vannak, mint Munkácsy tájképei és vázlatai.. . \

Ez volt az első perújítás eredménye, de ennél az eredménynél nem szabad megállani. Munkácsy művészettörténeti értékelésénél szükség van még egy második perújításra, amely a tájképek és a vázlatok Munkácsyja után rehabilitálni fogja a nagy kompozíciók Munkácsyját.

A második perújításra szükségük van a vázlatoknak és a tájképeknek is, nem csupán a kompozícióknak, mert amíg szembenáll egymással a két Munkácsy, a tájképeké és a kompozícióké, addig nem érvényesülhet a tájképek és a vázlatok legfőbb értéke. Munkácsy nagysága az, ami elválasztja őt az impresszionistáktól és nem az, ami kapocs közöttük. Alapjában véve természetes, hogy van egy határterület, ahol találkozik Munkácsy festése az

impresszionisták művészetével, hiszen nem szakadhat el egészen korától senki, ha igazán művész. Azonban Munkácsy különállásának felismerése a kulcs művészetének megértéséhez, mert Munkácsy esetét az teszi kivételessé a festés történetében, hogy energia fűti át, az élet lüktetése eleveníti, elementáris lendület feszíti azokat a képeit, amelyeknek gyökérszálai a múlt mély talajrétegeibe vezetnek, nem ama televény földjébe.

Munkácsy epigon, de nem a sápadt, vérszegény, erőtlen epigonok közé sorakozik. Epigon, és mégis friss az ereje látásának, friss az ereje ecsetjének. Természetesen nem szabad a kilencvenes évek képeire gondolni, mert ekkor már felhők járnak Munkácsy fölött, nehéz, sötét felhők és egyre inkább beárnyékolják művészetét. Hiszen Munkácsynak alig túl a negyvenedik évén már megszürkült és ezüstössé fehéredett szakálla. .. Korán, nagyon korán őszült meg Munkácsy és akkor már csak a parazsa süt bágyadtan a régi lángnak. Amit azonban odáig festett Munkácsy, az feltámasztja, és nem utánozza *a* régi mestereket. A hűvösen korrekt tudással, a múltból leszűrt eredmények gondos, megfontolt értékesítésével festett akadémikus képek mellé kell állítani Munkácsy kompozícióit és akkor megszólal, kirobban a nagy kontraszt, ami a szamovárban teához forralt víz csendes bugyborékolását elválasztja a vulkanikus kitörésestől.

Minden kép hatása és értéke a festés pozitív eszközeivel elért pozitív eredmény. P e r u g i n o és a fiatal Rafael viszonyát üres szócséplés volna egyszerűen úgy meghatározni, hogy P e r u g i n o a középszerűség és R a f a e l a genialitás. A túlszárnyalt mester és

utóbb a szárnyas tanítvány mind a ketten megfestették a S ρ o s a-lizio-t, Mária gyűrűváltását Józseffel. Rafael itt Peruginora támaszkodott és mintegy kijavította Perugino kompozícióját. A két S p o-s a 1 i z i o megmutatja *azokat a* nagyon konkrét eszközöket, amelyekkel Rafael simábban, egyszerűbben, teljesebben oldotta meg ugyanazokat a forma-problémákat, mint Perugino. Rafael javításait könnyű kimutatni, ugyanolyan rideg és világos szavakkal, mint azokat a technikai fogásokat, amelyek által egy modern gép kevesebb kerékkel, kevesebb tengellyel, egyszerűbb szerkezettel eléri és felfokozza a komplikált, nehézkes, régi konstrukció munkateljesítményét. Csodák nincsenek, a művészetben sem. Minden okozatnak megvan az oka, és a formák analízisének nyomán egész pozitív elemekre bomlik fel az a »genialitás«, amely Rafaelt fölébe emeli Peruginonak. Heinrich W ö l f f í i n végezte el a két S p o s a l i z i o összevetését gyönyörű szabatossággal.

* * *

-

Azonban más a művészettörténet stíluselemzése, és más a művészi a l k o t á s folyamata. A művésznek életre kell ébresztenie képét, már pedig egyetlen anatómus sem konstruált még idáig eleven embert. A művészet klasszikus korszakaiból levezetett törvények igen érdekesek az esztétika számára, de ezeknek a törvényeknek alkalmazásával nem lehet teremteni. Aki törvényekhez igazodik a művészetben, annál a rész nem forrad az egészbe, és nem bontakozik ki az a lendület, amely a részletről-részletre precízen megszerkesztett képet egybeolvasztaná. Az igazi kép születésének pilla-

natában egy egységes vízió, amelynek részletei azután fokozatosan formálódnak ki. Az egész válik szét részekké és nem a részekből épül fel az egész. Ezért kell zátonyra futnia az akadémikus festésnek, ezért nem ébred az akadémikusok ecsetje alatt új életre a múlt.

Nagyszerű művészek véreztek el azon, hogy a klasszikusokból leszűrt törvényekkel akartak művészetet — építeni. Hans von Marées a XIX. század festésének egyik legerősebb, legtisztább tehetsége, de képeinek az a nagy sorozata, amely csak nemrég költözött a schleissheimi számkivetésből Münchenbe; mégis csupa fragmentum, csupa megkapóan érdekes és fájdalmasan csonka kísérlet. Pedig a képek között van nem egy, amelyen évekig dolgozott Marées, és a P idoli által feljegyzett beszélgetések megmutatják azt, hogy talán még soha művész nem látta olyan tisztán a művészet elemeit és törvényeit, mint Marées. De éppen ez lett végzetévé. Mikor a nápolyi zoológiai állomás freskóit kellett megfestenie a nedves falon, sietve, hogy ne száradjon meg a vakolat, mielőtt elkészülnének a képek, Marées szinte rögtönözve és valószínűtlenül rövid idő alatt falra vitte azokat a freskókat, amelyek a XIX. század művészetében legközelebb értek a hibátlanul nagyvonalú monumentalitáshoz. Es a nápolyi freskók mellett ott áll a schleissheimi fragmentumok sorozata ...

Egész kivételesen sikerült csak festőnek az, ami sikerült Munkácsynak: a múltra támaszkodva lüktetőén eleven művészetet adni. Mert Munkácsy nagy kompozíciói közül nem egy feleleveníti a művészetnek olyan elemeit, amelyek nemzedékek előtt tértek pihenni

a régi mesterekkel. A Munkácsy-problémát bajos volna néhány nyomtatott oldalon elemeire szétfejteni. De a magyarázat egyik része alighanem az, hogy Munkácsy és a régi mesterek között nem állott választófal gyanánt a jelen. Munkácsy olyan környezetben kezdett dolgozni, ahol akkor még csak mestérség volt a festés, nem művészet. Minden nemzedéknek megvan a sajátos látás-módja, amelyet átvesz az előtte járt generációtól és továbbfejleszt valamilyen irányban. Szinte azt lehetne mondani, hogy a művészettörténet minden nemzedéke egyenruhát visel, olyan egyenruhát, amelynek alapján majd mindig könnyű meghatározni kronológiai adatok nélkül is azt, hogy *egy* művész milyen századnak melyik emberöltőjében élt. Oda, ahonnan Munkácsy jött, a XIX. század hatvanas éveiben még alig hatolt el az a művészeti kultúra, amely a kor bélyegét vési a tehetségekre. A jelen aránylag későn kezdett hatást gyakorolni Munkácsyra, ezért lehetett olyan tiszta, mély és naiv viszonya a múlttal. Munkácsy nem a XIX. század látásmódján át nézte a multat, hanem olyan szemmel, amely szinte független volt korától. Ilyen függetlenségre eleven művészeti kultúrájú környezetben még az igen erős egyéniségek sem tehetnek szert. Ezt a függetlenséget kereste Tahiti szigetén Gaugiη ...

Marées felismerte látásának szubjektivitását, azt a szubjektivitást, amelyet a művész kora határoz meg: és tudatosan akarta leküzdeni látásának korszerűségét, hogy így jusson el a művészet időktől és áramlatoktól független, örök, objektiv törvényeihez. Munkácsy szabad volt, neki nem kellett akadályokat le-

küzdeni, mert alig érezte meg nemzedékének művészi kultúráját, amely átitatta kortársait. Mint árva gyerek kérte Munkácsy a múlt gyámságát, nem pedig apjának megtagadásával: a generációja által beléje idegzett művészi látástól erőszakosan elszakadva.

A Munkácsy-probléma magyarázata több elemből tevődik össze, de az egyik igen fontos momentum egész bizonyosan az, hogy Munkácsyt sokkal kevésbbé kötötte le a XIX. század hatvanas-hetvenes éveinek művészeti kultúrája, mint kortársait, akár azokat a kortársait, akik szembefordultak az örökölt hagyományokkal és egész művészetük polémia volt a divatos művészettel szemben. Hiszen az ellenzékiség, a polémia is a kortól függés egyik formája . . .

Az akadémikusok képein a múlt forma-nyelvének felidézése olyan, mint a szótár segítségével készült nehézkes, száraz fordítás. Munkácsy azonban szabadon, könnyedén, plasztikusan beszél a múlt formanyelvén; nem fordít. Munkácsy sokat tanult a régi mesterek ecsetjétől, főleg azonban megtanult a régi mesterek szemével látni. Ez a nagy választóvonal Munkácsy és az akadémikusok között.

A történeti kompozíciók Munkácsyja azért természetesen epigon, de olyan epigon, akinek kezén nem csörög a múlt bilincse: és így Munkácsy ecsetje szabad lendülettel szánthatott végig a vásznon.

A magyar művészettörténetnek talán nincsen érdekesebb és súlyosabb problémája, mint amilyen Munkácsy egyéniségének teljes

analízise volna. De ennek a feladatnak megoldásáig is védelembe kell fogadni a kompozíciók Munkácsyját azokkal szemben, akik állándóan csak a vázlatok és a tájképek Munkácsyjáról beszélnek. Mert Munkácsy tájképeinek nem a napfény töretlen ereje, nem a színek szonor szava, nem az ecsetvonások friss, erőteljes felrakása teszi legfőbb értéküket, hanem az, ami az ilyen Munkácsy-képeket összekapcsolja például Rubens egy-két tájával. Ezt a Rubenset lefoglalták nemzetségfajuk számára az impresszionisták, annyiban teljes joggal, hogy Rubens színei itt párásán könnyűek: és gazdagon árad a fény Rubens ecsetjének nyomán. Azonban Rubens tájképein is komponál, mint ahogy Munkácsy tájképei szintén kompozíciók: tiszta, világos és erőteljes kompozíciók. Az ötletszerű, véletlen természet-kivágásokat hirdette az impresszionisták programmja, a komponálásnak, a perspektívának megtagadásával, a japán fametszetek mintájára. Munkácsy azonban akarva-akaratlanul komponált tájképein is, hiszen benne ösztönné, a látás természetes formájává lett a kompozíció: a részletek arányos és ritmikus tagozódását, tiszta, nyugodt egyensúlyát látta Munkácsy a természetben is. Munkácsy palettája életre kelti a színt és követni tudja a fény hullámverését. De mindenekfölött az erőteljes, határozott formák architektúráját keresi a természetben szeme, amelyet nem kötnek le teljesen a fények és az árnyékok, a színárnyalatok és a színfokozatok, mint az impresszionista festők javarészét. A komponálásnak ez az ösztönös ereje és ösztönös biztonsága határozza meg elsősorban Munkácsy helyét a XIX. század festésének történetében. És van

egy másik ellentét is Munkácsy és az impresszionisták között, de természetesen ez az ellentét sem jelent értéktöbbletet az egyik, vagy a másik fél javára. La nuance, rien, que la nuance: ez a szó egyformán jellemzi az impresszionista látást, az irodalomban és festésben, talán az egy Manet kivételével. A halk hangsúlyok is elmondanak mindent, nincs szükség az erős szavakra... Munkácsy tájképein is az orgona regiszterével és dinamikájával dolgozik, de azért megszólaltat ugyanolyan finom tónusokat, mint a halk hangsúlyok mesterei.

* *
*

A Sturm und Drang korszakának Munkácsyjáról beszélnek a Boyer d'Age η által először 1896-ban kiadott emlékiratok, amelyek megjelenésüket alighanem Munkácsyné adminisztratív kezének köszönhetik. Hiszen Munkácsy festett Parisban, Munkácsyné szalont tartott és adminisztrált. Munkácsy, a kis magyar asztalosinas, aki a művészet fejedelme gyanánt kap trónust Parisban: valóságggaí Petőfi János vitéz-e. Az emlékiratok csak azokat az éveket beszélik el, míg a juhászbojtárból huszárőrmester lesz, de nem jutnak el odáig, mikor a franciák királya János vitéznek kínálja leánya kezét. A fiatal Munkácsy életének is inkább csak a külsőségei bontakoznak ki a Boyer d'Agen-féle memoárokból, nem a művész fejlődése, és a mese fonala éppen a legfrappánsabb fordulat előtt szakad el. De azért sok a színes romantika a történetben, és közbül néha érdekes emberi dokumentumok csillannak fel.

MUNKÁCSY MIHÁLY

EMLÉKEIM

FORDÍTOTTA: LESTYÁN SÁNDOR

I.

Első emlékeim 1848-ba nyúlnak vissza. A magyar szabadságharc mozgalmaiban kezdődnek, amikor négy éves voltam és természetesen semmit sem értettem az egészből. Csak a csatazajra emlékszem homályosan, amely Miskolc körül tombolt. Ebben a városban laktak szüleim, amely hol az ellenség kezébe került, hol a magyarok birtokába vándorolt.

Apám — hogy is mondjam csak? — sóhivatalnok volt, vagyis sóbeszerző, biztosan már nem is tudom. Csak azt tudom, hogy éjjel-nappal őrszem sétált le meg fel a házunk előtt, mert apám állami pénztárt kezelt. Idősebb bátyám, aki akkor tíz esztendős volt, azután is sokat mesélt körülményeinkről, de világosan sohasem ismertem ki magamat. Arra emlékszem jól, hogy mikor először terjedt el a híre az oroszok miskolci bevonulásának, az összes családapák biztonságba akarták helyezni hozzátartozóikat. Apám is elküldött minket, anyámat és az összes gyerekeket, a Mátra-hegységbe, amely talán a legszebb vidék egész Magyarországon. Itt lakott anyám apja, aki uradalmi intéző volt Koburg hercegéknél.

Az utazás veszélyes volt, mert az oroszok már mindenfelé elárasztották a környéket. Kocsink minden percben megállott, mert attól féltünk, hogy az ellenség ölébe szaladunk. Úgy is történt. Élénken emlékszem az ijedtségre, mikor a kozák horda körülfogott bennünket és felénk szegezték lándzsáikat. De csak anya és öt

gyermeke ült a kocsiban, hát nem történt semmi bajunk, engedték, hogy tovább folytassuk az utat.

Baj nélkül és sértetlenül érkeztünk Cserépvárra. Ide fűznek legboldogabb gyermekkori emlékeim: öreg kastély, a kapu bolthajtásai alatt egész fegyvertár, régi ágyúk — egyszóval minden, ami a gyermeklélek kezdődő képzelőerejét foglalkoztatja. A bejárattól bal kéz felé kis kápolna állott, jobb kéz felé a kút, amelynek kerekét naphosszat bölcs nyugalommal forgatta a szamár, mindig előre, szakadatlanul, örökös egyformasággal — szinte úgy érzem, mintha még most is forgatná. A szamár volt fő mulatságunk. Ötünk közül egy mindig a hátán ült és állandóan verekedtünk ennek az előkelő helynek a birtokáért. Természetesen legtöbbször bátyám győzött, aki vigasztalásul a szamár mellé fogott bennünket is, a kerékhez. Ott akadt ránk a nevelőnk, aki tanulni hívott, s mialatt minket leoldozott, bátyám szerencsésen kereket oldott a lecke elől . . .

A kastélyra és építészeti formájára már alig emlékszem, annál jobban azonban a környékre. Néha még most is elfog az örök vágyakozás, hogy viszontlássam, mert azóta nem jártam ott soha. Ha le akarnám írni a vidéket — úgy érzem — minden eltűnt már emlékezetemből, a szamarat kivéve, s csak úgy él bennem az egész, mint valami régi, elmosódott daguerreotypia, amelyen a körvonalakat is alig lehet felismerni.

Mondottam: legboldogabb gyermekkori emlékeim fűznek ehhez a helyhez, s mégis csak csupa benyomásról mesélhetek, mert más nem maradt belőle. Úgy tűnik föl előttem ez az idő, mint valami könyvfedél, melyből kiszakították a lapokat. De látom a kis falut, a barátságos, fehérre meszelt házacskákat, ahogy elterülnek a lábaim előtt, a zöldelő völgyet patak folydogálja keresztül és a tehenek és a bárányok mint fehér foltok világítanak a hegyoldalban, ahol annyit hancúroztunk a fű között.

Különös, hogy milyen boldog voltam akkor! Ha most rágondolok, *úgy* érzem: tulajdonképen alig volt rá okom. Az országban vér folyt és szegény apám is sokat szenvedett ,· polgári kötelessége visszatartotta Miskolcon és nagyon nyugtalanította családjának a sorsa, amely most épen nem érezhette, hogy megmenekült a vészedelemtől. Körülöttünk minden égett, nemsokára láttuk Cserépvárról, hogy a völgyben felgyújtották a szép kis falut. A kedves, fehér házacskák elpusztultak és nem maradt egyéb belőlük, mint egy sor fekete folt. Egy fél óra járásnyira Cserépvártól, Kápolnánál vívták a szabadságharc legvéresebb ütközetét. Ettől kezdve az emlékeim már tisztábbak, világosabbak, mintha a rettenetes *ágyúdörgés* álomból ébresztett volna fel.

Apámat Miskolcon elfogta az ellenség, börtönbe zárták és a fogságban megbetegedett. Ebbe aztán bele is pusztult, alig egy-két esztendő múlva. Cserépvárat hol az ellenség, hol jóbarátok vették körül, s mi így vártuk a végső kimenetelt.

Mikor a háború lezajlott, apám személyesen jött el értünk, visszatértem a házba, ahol születtem.

Nemsokára új esemény zavarta meg boldogságomat: elvesztettem anyámat. Mennyit gondoltam rá azóta! De a gyermekek könnyen felejtenek! Abban a korban a szórakozás felülkerekedik minden érzésen.

Előszeretettel szedtem össze az utcáról a köveket, s akármilyen különös is, ez volt a fő mulatságom, amelyért természetesen gyakran megpofoztak. Úgy teletömtem zsebeimet kövekkel, hogy majd szétrepedt a nadrágom. Hányszor megtiltotta apám, hogy ne tegyem! Egy szép napon mellette ültem az asztalnál, egyszerre csak elárult a zsebemből kipottyanó kavics koppanása, apám engedetlenségem összes bizonyítékait kiszedte a zsebeimből és szép rendben mind egymás mellé rakta az asztalra. Aztán szigorúan a szemembe nézett

és olyan hangon mondta, hogy mélyen az emlékezetemben maradt:

— Edd meg!

Apám szigorú volt és mindig engedelmeskedtünk a szavainak. De hogy' egyem most meg a kavicsokat? Anélkül, hogy egyetlen arcvonása megrendült volna, kiválasztotta a legnagyobbat, odatartotta a szájamhoz és megismételte a parancsot. Azon gondolkoztam, hogy nem tudnám megrágni a kavicsot, apám félre fordította a fejét — most úgy sejtem, nevetett magában — aztán újra nekem szegezte a tekintetét, s még elszántabbnak látszott, mint az előbb. De hogy' nyeljem le a kavicsot?! Végre is a következő tárgyalás indult meg közöttünk:

— Megígéred — szólt ünnepélyesen — hogy soha többet nem tömöd tele a zsebedet kaviccsal?

— Megígérem — feleltem. — Soha többet . . .

— Egyszer sem?

— Egyszer sem!

Apám aztán segített kikaparni a kavicsot a torkomból, amelyet *nolens volens* a szájamba nyomtam, ami kis fáradsággal sikerült is neki.

De a szavamat megtartottam. —

Ritkán büntettek meg azért, mert rosszul viseltem magam, legtöbbször virtuskodásért kaptam ki, amire a bátyám biztatott. A legeszeveszettebb csínyeket találta ki — s ami a legrosszabb — megvolt az a szokása, hogy semmit sem csinált egyedül, mindig keresett bűntársakat. Istenem, milyen könnyűnek találta, ha arról volt szó, hogy a kertünkön keresztül folyó patakban megfürödjünk! Egy napon, ahogy éppen visszajöttünk a sétálásból, Aurél bátyám az udvar közepén álló kúthoz sietett és inni akart. Emil rákiabált:

— Állj fel a párkányra, majd felhúzom neked a vödröt.

Egy pillanat alatt megtörtént, s mikor Aurél a vödör után nyúlt és inni akart, Emil elengedte a kút kerekét. Aurél természetesen a vízbe esett. Elkezdünk rettenetesen kiabálni! . . . Szerencsére francia tanítónk éppen akkor lépett az udvarba,· látta, hogy ott jajveszékelünk a kút körül, észrevette a veszedelmet és kimentette bátyámat a vízből. Aurél súlyos zúzódásokkal és erős tüdőgyulladással adta meg a tréfa árát, sőt itt szerezte meg a betegség csiráját is, amelybe 18 éves korában belehalt. *Szegény* fiú! Néhány pofon két napig állandóan eszünkben tartotta ezt a történetet.

Aurél a legvadabb tréfákat űzte. Teljesen hatalmában tartotta fiatalabb öccseit, s amennyire csak lehetett, mindig minket tett ki a veszedelemnek. Egy szép napon piros nyakkendőmnél fogva odacipelt a 12-15 éves keresztény és zsidó gyerekek csatázásához,· úgy vonszolt magával, mint a bornyút vonszolják a vágóhídra és közben egyre biztatott:

— Gyere Miska! Verjük meg a zsidókat!

Alig értünk a. csata színhelyére — a házunk melletti üres térségen volt — gyorsan kiszabadítottam magam és visszaszaladtam. Aurél csak jóval később jött utánam. Ettől kezdve jobban vigyáztak ránk. Nevelőnk a házban lakott és *egy* pillanatra sem tévesztett bennünket szem elől. Dacára minden felügyeletnek, egy napon majdnem szerencsétlenül jártam: a földre dobott egy parasztkocsi, ahogy éppen kiszaladtam az utcára.

Hat éves lehettem és beírattak az iskolába,· emlékszem, hogy nagyon sokszor elaludtam a könyvek fölött. Ebben az időben nagyon vágytam egy pipa után: szép, nagy, kiszívott pipa volt, apám monogrammjával. Ott állt az állványon, ahol apám — akinek ez volt a kedvtelése — a többi, különböző nagyságú és formájú pipáit tartotta. Úgy voltak rendbe rakva, mint az orgonasípok: elől a rövid szárúak, körülbelül 25 centiméter hosszúságban, aztán a

nagyok, nagyobbak, egész két méterig. Máshol nem ismerik ezt a szokást, ami nálunk nagyon gyakori. Ezért hasonlítunk legjobban a keleti népekhez. Szenvedelmesen áhítoztam a szép, formás tajték-pipa után, A színe, mint a tejeskávénak, a széle kezdett barnulni: gyönyörűséges színpompa. Vajjon nem ez ébresztette fel bennem legelőször a művészt? Valóban, nem azért vágyódtam utána, hogy pipázzam — egész életemben sohase dohányoztam — hanem a formája és a színe babonázott meg. A pipában mind a két tulajdonság megvolt, ami legjobban kifejlődött bennem: a színérzék és a szép, kecses, kerek forma szeretete. Ha csak a pipa közelébe férkőzhettem, megsimogattam és végigcirógattam a kezemmel. Nem tudtam, hogy hová rejtsem, különben el is loptam volna.

Művészi hajlamról beszéltem, s most bizonyára kíváncsiak . . . Nyíltan be kell vallanom, nem voltam csodagyerek, aki már tíz esztendős korában mesterművet alkot, ha valahol ceruzára tettem szert, elkezdtem firkálni, de nem emlékszem, hogy pápaszemes tanáraimat, vagy játszótársaimat eltaláltam volna. Apró embereket rajzolgattam — ez volt minden, valószínűleg két hosszú vonal: a láb, egy kör: a test, rövidebb vonal: a nyak, kisebb kör: a fej és széttárt karok, mint minden gyerekrajzon látni, bajosan hiszem, hogy Meissonier vagy Détaille aláírták volna rajzaimat. Még kiskorukban sem.

A zöld posztón, amivel apám íróasztala be volt húzva, bizonyára még most is ott van egy tintafolt. . . Sokféle ceruza volt ott, amely lekötötte az érdeklődésemet. Egyszer elővettem a ceruzákat és a művész sugallata rajzolásra ösztönzött. De a munka sietségében feldöntöttem a tintásüveget. Szép kis kellemetlenség! Látom, ahogy a fekete folt vésztjóslóan terjed a szemem előtt milyen szívesen belefulladtam volna, semhogy rosszabb halálnemben pusztuljak el, mert meg voltam győződve, hogy most bekövetkezik. Lassan, egész

lassan terjedt a posztón a tintafolt, s jövendőmet ebbe a pocsétába láttam beletemetve. A betyárok szabad életére gondoltam, milyen gyakran hallottam róluk a gyerekszoba meséiben! Onnan integetett felém a biztonság, a pusztáról, az erdő sűrűjéből, a banditák közül! Anélkül, hogy meggondoltam volna, gyorsan elhatároztam, hogy megszököm hazulról és beállok *egy* rablóbandába.

Nem messze tőlünk egy kis erdő terült el, ahol a pesztonka elbeszélése szerint betyárok tanyáztak, nagyon veszedelmes volt arra járni.. Most úgy tűnt fel előttem az erdő, mint a földi paradicsom,- ott jól elrejtőzöm — gondoltam — ott, a betyárok között! Meg se kérdeztem senkit és siettem a szabadság felé. Legelőször is nagyon meglepődtem, hogy nem találkoztam betyárokkal és egész elhagyatva éreztem magam. Nemsokára félni kezdtem és hirtelen páni rettegés fogott el. Szerettem volna kijutni az erdőből. De mennél tovább mentem, annál mélyebbre tévedtem a fák között. Köröskörül mély csend honolt, sehol semmi. Egy-két óra múlt el rettenetes félelemben, mikor messziről felhallatszott:

— Miska! Miska!...

Dacára, hogy féltem, mégsem jelentkeztem. Sejtettem a közeledő veszedelmet. Újra felhangzott a kiabálás, egyre többször és többször és a pesztonka és a szolgalegény hangjából kihallatszott apám ordítozása. Valóságos hajtóvadászat kezdődött, mintha csak nyulat akartak volna fogni, de nem mozdultam. Most, mihelyst éreztem, hogy nem vagyok egyedül, az erdő elvesztette rémületet keltő varázsát, helyette apámtól való vad félelem fogott el, mert hallottam, hogy folyton közeledik felém. Istenem, milyen szerencsétlen vagyok! Már láttam, hogy felfedeznek és elfognak. Minden hangot meg tudtam különböztetni, minden szót megértettem, ahogy beszélgettek. Apám kérdezte: — Látta valaki, hogy az erdőbe ment? — Biztosan... azt hiszem. — Az ostoba … És egyre felhangzott a »Miska«

kiabálás. Miska inkább holtan, mint elevenen csak ott kuporodott a fatörzs lábánál, egészen összegubbaszkodott, kicsire, és azt hitte, hogy elnyeli a föld. Hirtelen előtte termettek, Miskát felfedezték és az apja dühöngött. — — — — Ami ezután következett, nem mesélem el, de aki egyszer az életében már hasonló verést kapott, élénken emlékezik rá, még ha olyan öreg is, mint Victor Hugo. Miska popója azon az estén kétségtelenül kékebb volt, mint a tintapecsét az íróasztalon: — ahogy látják, egész jól emlékszem az egész dologra!

Elég volt ez az esemény, hogy nagy jövőt jósoljon? Nem. Még egy másodikat is el kell mesélnem, amely meggyőzőbb és éppen ilyen drámai. Ha a bajuszom egyik felét felemelem, akkor a száj szögletében még ma is látszik *egy* kis forradás, olyan mint valami sebhely: ez jelenti a hivatásomat!

Apám szobájában, amelyet előszeretettel választottam ki műveleteim színteréül, nagyon szép metszet lógott a falon és egy lovagot ábrázolt A lovag az oka mindennek. Százszor és százszor szerettem volna közelről megvizsgálni, hogy lemásoljam, de én alacsony voltam és ő magasan függött. Végre nem tudtam türtőztetni türelmemet, s minden zsámolyt és széket összehordtam, egymás tetejébe raktam és felmásztam erre a lenge építményre. Már elértem a keretet, éppen megfogtam az ujjam hegyével, egy kicsit felemeltem, de úgy látszik túlságos magosra. A metszet kikapcsolódott a szegből és velem együtt a földre esett, én még hozzá fejjel az üvegbe. A szemem sértetlen maradt, de a szájam nagyobb lett.

Természetes, hogy jobban szerettem a ceruzát, mint a könyveket, az utolsó példa is azt mutatja, de mit jelent ez az egész? Alig hihető, hogy abban a korban a gyerek mindent előbbre ne helyezzen a könyveinél. Mindig nevetek, ha az apa így mutatja be nekem gyermekét: — Rendkívül tehetséges. Öt éves korában már rajzol és

semmi áron nem akar iskolába menni. Ez legfeljebb annyit jelent, hogy a jó csemete szívesebben játszik mint tanul, nálam se volt máskép.

Mégis el kellett mennem az iskolába. Szegény apámnak az volt egyetlen célja, hogy jól neveltesse a gyermekeit. Sajnos, ezt a munkát nem tudta befejezni. Két idősebb bátyámnak használt is a dolog, de én még nagyon fiatal voltam, amikor már meghalt. A háborús fogsága alatt szerzett betegség megtámadta az egészségét. Hányszor láttam ágyban fekve, anélkül, hogy még csak sejtette volna is a közeledő véget!

Egy napon mindnyájunkat ágyához hívott. Sohasem felejtem el ezt a képet: letérdepeltetett bennünket és sorra megáldott, egyiket a másik után. Most is érzem, ahogy kezével a fejemet simogatja — most is látom a párnába sülyedő fekete haját és a tiszta homlokot.

Másnap reggelre meghalt...

II.

Apám halála után öten maradtunk árván, két öregebb, két fiatalabb, s én, a középső gyerek. A legöregebb bátyám majdnem tizenhárom éves volt. Négy nagybátyámnak és egyetlen nagynénémnek jutott a szerencse, hogy osztozkodhattak fölöttünk. Minden nagybácsi magához fogadott egy gyereket, s így szétkerültünk a világ négy tájékára} Nagynénénk is Csabán lakott, ugyanott, ahol egyik nagybátyánk. így került Giza, a fiatalabb nővérem ugyanabba a városba, ahová később én is követtem Roek bácsihoz.

A miskolc-csabai utazásra csak homályosan emlékszem,· abban az időben, amikor még se vasút, se jó országút nem volt: hosszú utazás lehetett. De a csabai megérkezés már világosan a fejemben maradt. 1851 november elején történt. Őszies nap, minden szomorú^ ságával, ólomszürke ég és a messziségben fekete foltok tűnnek elő szabályos sorakozásban, élesen kiválva az egyhangú háttérből, amely átszeli a horizontot. Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messziségben,· az egyik magas volt és karcsú, a második ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének.

— Látod a templomtornyokat? — kérdezte. — Az Csaba.

Már nagyon türelmetlen voltam, hogy új otthonomba érkezzünk, de kocsink megfeneklett az úton. Ló és kocsi fekete sártengerben úsztak, valóságos mocsár közepette. Az utat karók jelezték, amelyeket

nagy távolságokban becövekeltek a földbe. Ennek az volt a célja, hogy az utasok ne tévedjenek oldalra.

Lassan jutottunk előbbre. A város látképe csodálatba ejtett: hosszú-hosszú utca, egész alacsony, széles házakkal, amelyek szalmafedelei mintha a földből nőttek volna ki. Mind rendjében, sorjában állottak, akárcsak a Rue Rivolin, Parisban. A harminchatezer lakosú várost két hosszú utca vágja keresztbe. A középen, ahol az utcák metszik egymást, farkasszemet néz a két templom. Mindenütt csend uralkodik,- egy lelket sem látni sehol/ a házakból kutyák rontanak a szekérre, hangosan megugatják, aztán ismét eltűnnek a kerítések mögött. Harang *zúg* mélabúsan, mire megkérdezem a nagybátyámtól:

— Mért harangoznak itt olyan lassan?

— A toronyóra jelzi az időt — feleli.

Miskolcon sohasem hallottam ilyen kongatást. Egyre tovább haladtunk. Végre, nem messze a templomtól, egy kis házikó kapujában megáll a kocsi. Ez a ház sem nézett ki külömbül, mint a többiek, amit eddig láttam. Új otthonomat egész másnak képzeltem, s azt hittem, hogy gondtalan gyermekéletemet nyugodtan folytathatom tovább.

Csak bámultam a kis házat, a nélkül, hogy egy szót szóltam volna. Talán mert azt reméltem, hogy csak pillanatnyilag álltunk meg ezen a helyen, s rögtön tovább megyünk, egy szebb, nagyobb ház felé. De nem, a ládákat már szedik lefelé a kocsiról,· agglegény nagybátyám házvezetőnője, egy öreg asszony rám szól, hogy menjek be, s én bizalmatlanul követem. A parasztház egyszerűsége nagyon nyugtalanított. Mindent gyorsan szemügyre vettem, s bekerültem nagybátyám dolgozószobájába, ahol a körülményekhez képest, már több pompát vettem észre. Megismertem egy-két holmit, amelyek apám hagyatékából kerültek ide. Az asztalon — amely könyvállvány

is volt — íráscsomók feküdtek, nagy ollók, mérőléc, tollak és ceruzák.

Mennyi örömöt okozott mindez, hiszen én a gazdagságot kerestem! Mint oázis a sivatagban, olyan üdítően csillogott felém egy gyönyörű levélnyomó. Végre megnyugodtam, mégsem vagyunk nagyon szegények. A levélnyomó biztosan drága, értékes darab. Hízelgett a hiúságomnak és a büszkeségemnek! Bevallom, nagyon boldog voltam, hogy nagybátyámnak ilyen kincse van és kezdtem kibékülni a sorsommal. Legelőször is megvizsgáltam az üveggolyót, amely káprázatos sokszínűséggel csillogott, alig mertem hozzányúlni...

Az üveggolyó biztosan fokozta képzelőerőmet, de ha összehasonlítom előbbi benyomásaimmal, úgy találom, hogy mégsem rajongtam utána annyira, mint apám tajtékpipája után. Az üveggolyó mély tiszteletet ébresztett bennem, megcsodáltam és büszkévé tett, mert az én szememben a gazdagságot és a fényűzést jelentette. A pipát pedig szívből szerettem, örvendtem, ha hozzányúlhattam és a legnagyobb szerencse számba ment, ha játszani tudtam vele.

A sorsom miatt hát megnyugodtam és érdeklődni kezdtem, hogy mi van Giza nővéremmel.

— Majd elmegyünk és meglátogatjuk — mondta nagybátyám

Valóban rögtön felkerestük a nagynénémnél, aki Steiner nevű úrhoz ment feleségül. Steiner úr jómódban élt és mindenki gazdagnak tartotta. Első csabai kirándulásom éppen úgy az emlékezetemben maradt, mint a megérkezés.

Az utcára csak csizmásan lehetett kilépni, azt is jól a lábhoz kellett szíjazni. Mert ha nem, a csizma ott ragadt a sárban és a láb belesülyedt a pocsolyába. így van ez az egész magyar Alföldön. Kő nincs semerre, a tégla sok pénzbe kerül, az utak ki vannak téve az évszakok és az időjárás kényének kedvének. Azok szabályozzák az állapotát. Télen sár-tenger, nyáron por-tenger. Eredeti dolog a

gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőknek, másik a menőknek. De csak a jobbmódot jelentő városnegyedekben van így,, ahol a falu arisztokráciája lakik. Másutt elegendő egy szál palló is. És a pallók mellett a halál leskelődik, különösen az országút felé, ahol félméteres-méteres szélességű árok húzódik végig.

A járkálással való tornászás nagyon mulattatott. Legelői mentem, nagybátyám a hátam mögött vigyázott rám, mert valóban nagy ügyesség kellett hozzá, hogy az egyenetlen és csúszós deszkakon lépkedhessünk. Minden baj nélkül megérkeztünk.

A kép, amely elibém tárult, csak fokozta örömömet: a város legvégében nagyon csinos ház állott s széles lépcsők vezettek fel az udvarról a terraszra, amely kertre nyílott.

Nagynéném, Steiner bácsi és Giza már a lépcsőn vártak. Mindnyájan megöleltek és egész otthonosan éreztem magam. Itt már nagyon tetszett minden, s karon fogtam Gizát, hogy terepszemlét tartsunk. Az udvarban szép kocsiszín volt, sok kocsival és az istállóban hat ló állott egymás mellett. Kocsisok, cselédek és kertészek sürgölődtek és forgolódtak. Minden zugot bejártam és elragadtatásom egyre növekedett. A ház belsejében éppen így volt. Nagynénémet eddig nem ismertem, de rendkívül kedves volt hozzám és én a gyerekek ösztönével közeledtem feléje, mert a gyerek rögtön megérzi, hogy ki jóindulatú hozzá, úgy látszott, hogy boldog életem lesz. Első éjszaka nagynénémnél aludtam, Roek bácsinál még nem készítették el az ágyamat. Mikor másnap reggel elbúcsúztam, nagyon rossz kedvem volt, mert nagybátyám házában semmi sem vonzott.

Ő a háború előtt keresett ügyvéd volt Pesten és fényes körül menyek között élt. Háború után megfosztották ügyvédi oklevelétől és Csabán telepedett le, minden foglalkozás és pénz nélkül. Közben muzsikált, szorgalmasan hegedülgetett és órák hosszat elhallgattam a gyakorlását. Nagynénémnél étkeztünk. Ő volt az, aki majd a

nevelésünket irányítja, nem voltak gyerekei és Gizát később örökbe akarta fogadni. így hát csak átmenetileg maradtam nagybátyámnál, aki minden egyéb foglalkozás hiányában — órákat adott nekem.

Néhány napig tetszett az új életmód, később aztán nagybátyám magaviseletemet kezdte figyelni és ettől kezdve bőséges alkalmam nyílt, hogy erélyességét és — hogy is mondják csak? — kézügyességét tanulmányozhassam. Délelőtt folyton tanultunk, még most is látom, sötétkék, vörössel hímzett házikabátjában, piros papucsaiban, egyik kezében a csibuk- vagy pipaszárat szorongatva, amelynek szopókája a bajusz alatt állandóan a száj egyik szögletéből a másikba vándorolt. Így ült íróasztalánál és hallgatta, ahogy felmondom a leckét. Eleinte a térdeire kúsztam, a gyermek ártatlan bizalmával, még nem ismertem fel önkéntelen hibáimat. A kabátja zsinórjával játszadoztam és ujjaimmal a füstkarikák után kapdostam, amelyeket félig nyitott szájjal eregetett szét nagy ügyességgel. Nemsokára aztán rájöttem, hogy milyen veszedelmes ez a bizalmas közelség: nagybátyám ugyanis minden hibámra hol a hajamat ráncigálta meg, hol a fülemet cibálta. így jöttem rá, hogy a kettőnk közötti távolságot fokozni kell és kezemet mindig védőn terjesztettem, hol a fejem fölé, hol a fülemhez, hogy védekezzem támadásai ellen.

Nemsokára már annyira féltem tőle, hogy minden tudásomat elfelejtettem abban a pillanatban, ahogy csak ránéztem. Különösen a számolással voltam megakadva. A tanulás órái alatt egyedüli vigasztalásom volt, hogy ebédre a nagynéninél leszünk, ahol találkozom Gizával és játékaim is ott vannak. Déltájban pontosan feltűntünk az utcán, legelői nagybátyám, aztán én, s mögöttem hátvédnek az agárkutya. így lépkedtünk, szép rendjében, végig a pallókon. Es hogy' mulattam mindig a néninél! Mennyi jó ennivaló volt és mennyi nyalánkság! Az utóbbi természetesen nagyon sokszor elmaradt, mert valahányszor súlyosabb számba menő bűnt követtem el, nagybátyám

egy pillantást vetett felém a második fogás után, s ez azt jelentette, hogy menjek el az asztaltól. Ez ellen nem tiltakozhattam. Eleinte ostobának tetettem magam, hogy nem értem mit akar, később aztán megtalálta a módját, hogy érthetővé tegye jeladásait! A jó Giza ebéd után mindig tömte a nyalánkságokat a zsebembe. Nagyon boldogok voltunk kettesben s ha vele lehettem, mindjárt elfelejtettem a délelőttök minden szomorúságát. Egész délután nővéremmel voltam és leckéimet is a néni házában tanultam meg, úgy, hogy nem tudtam: hová is tartozom tulajdonképen? Mindenesetre a nagynéni állott első helyen szívemben, mert ott jó vajaskenyeret kaptam. Így telt-múlt az idő . . .

A szomszédék lányai voltak a pajtásaim. Apjuk régi barátja volt Steinernek és kivétel nélkül, minden nap nálunk ebédelt. Egészen a családhoz tartozott. A házuk össze volt kötve a mienkkel, mert a közbeeső kis kerti ajtó sohasem volt becsukva. Jó nagy terünk volt hát a játszadozásra.

Sajnos, az estéket nem a nagynénémnél töltöttem. Télen pedig bajos volt a hazamenetel. Mihelyst sötétedni kezdett, lámpásokkal a kezünkben nekiindultunk az útnak, ezt az elöljáróság parancsolta meg, hogy lámpa nélkül nem szabad az utcára lépni. Egész különös képet mutatott a sok, táncoló kis lámpás, ahogy felvillantak a sötétségben. Úgy látszott, mintha maguktól mozognának, aki vitte őket, láthatatlan maradt. Az első tél minden emlékezetes esemény nélkül múlt el,· még csak testvéreimről se hallottam semmit. Nem is emlékezem vissza, hogy ebben az időben a festészet, vagy a rajzolás vonzott volna. Azt tudom, hogy sokat firkáltam össze-vissza, anélkül, hogy valakinek a figyelmét felkeltettem volna rajzaimmal. Mikor valamelyik napon egyik lánypajtásomnál felfedeztem a vízfestéket, nagyon szerettem volna hasonlóra szert tenni és folyton könyörögtem a néninek, hogy vegyen nekem is egy doboz vízfestéket. Milyen nagy volt az

örömöm, mikor a drága holmit megkaptam, ecsetekkel és egy lemásolni való kis képeskönyvvel együtt! Ettől a pillanattól kezdve nem maradt talpalatnyi hely a házban, amit össze ne festettem volna. Nem elégedtem meg azzal, hogy iskolai füzeteimet telepingáltam! Az eredmény az volt, hogy elvették tőlem a festéket — szerencsére csak rövid időre.

Így éltem boldogan, bátyám és néném kettős gyámsága alatt. A néni napról-napra jobban megszeretett és megengedte, hogy mikor kirándul, vele menjek a szép kocsiban. Erre nagyon büszke voltam s éppen úgy éreztem magam, mintha a ház fia lennék.

Már arról beszéltek, hogy a következő évben gimnáziumba küldenek — Csabán ugyanis csak elemi iskola volt — de a sors máskép rendelte ...

Dacára, hogy tél volt, majdnem minden estére a néninél maradtam. Ide eljárogattak a szomszédok és a város minden számottevő családja. Omasztra, az öreg házibarát sohasem hiányzott, s rendszerint már délután négy órakor beállított. Mikor mindnyájan együtt voltak, politikáról folyt a szó és azt is hallottam, hogy az ország szomorú sorsáról beszélgetnek. Ma már megértem, hogy mennyire szükséges volt ez a kölcsönös kibeszélés, ami a lelket tartotta a kis csoportban, akik sokat szenvedtek hazafias érzésük miatt a nagy elnyomatás alatt. Alig mertek hangosan beszélni az utcán, hiszen minden pillanatban elfogatásokról hallottunk. Apró semmiségekért, egy szóért, megjegyzésért, vagy valamelyik hazafias vers szavalásáért üldözték az embereket. Aki pedig börtönbe került, az sokáig várhatott, míg ismét visszanyerte szabadságát! Emlékszem, hogy egy öreg tanítót azért csuktak be, mert Petőfinek valamelyik kézírását őrizgette. Csak 1860-ban engedték szabadon! Gondolhatják, milyen büszkén hasonlítom össze akkori szomorú politikai helyzetünket a maival, mennyi munkába, erőfeszítésbe, elszántságba és

tudásba került, hogy kivergődtünk abból a rettenetes zűrzavarból!.. Ha azokra a téli estékre gondolok, még most is kísért, mint valami szellem, az elmúlt idő tompa, suttogó hangja, a sóhajtás és a sok panasz... Gyakran látom, ahogy összegyülekeznek barátaink, újságot olvasnak, vagy megbeszélik az eseményeket és én figyelek, mert már elértem azt a kort, amikor érezni lehet, ha nem is értünk meg mindent. Nagynéném, aki energikus, okos asszony volt, szintén részt vett a megbeszéléseken.

Egy este éppen így üldögéltünk együtt a szalonban, Omasztra, a néni, a férje, Giza és én. Nem messze tőlünk országos-vásári mulatozás volt, ahol a város egész ifjúsága összegyülekezett. Hirtelen nyílt az ajtó és egy ember lépett be, aki nem hordott álarcot, de feketére volt festve az arca és állszakállt ragasztott magának. Téli suba volt a vállára vetve és sáros csizmát viselt a lábán. Ott állott a kis társaság előtt, amely inkább mulatott a meglepetésen, semhogy ijedezett volna. Azt hittük, hogy valaki tréfát űz velünk, sőt gyanítottuk, hogy Roek bácsi rejtőzik az álszakáll alatt — tudniillik ez este nem volt velünk. A néni bosszankodott a váratlan, rossz tréfa miatt, a belépő felé indult és éles szavakkal támadt rá, mert nem tetszett neki a dolog: — Legalább a csizmáját takarítaná le!... A csodálkozásból egyszerre ijedelem lett, a fickó ugyanis fegyvert rántott elő a suba alól, a puskatusával eltolta magától a nénit és rákiabált:

— Azt hiszed, hogy a testvéred vagyok!...

Ebben a pillanatban még három alak rontott a szobába, ezek is fel voltak fegyverkezve és Omasztrára, Steiner bácsira, meg a nénire vetették magukat, aki már eszméletlen volt, úgy ütötték a fejét. A bácsinál és Omasztránál nem volt fegyver és meg sem kísérelték az ellenállást. Gyorsan össze volt kötözve a kezük-lábuk. Egy-két perc múlva két másik bandita a szobába cipelte a meg-

kötözött inasokat, a szakácsnét, a pesztonkát, a kertészt, a kocsist, de egyikőjüket sem bántalmazták. Kijelentették, hogy minden védekezés hiábavaló. Menekülni sem lehet, mert a ház összes bejáratainál őrök állanak, akik menthetetlenül elfogják azt is, aki be akar jönni. Omasztrának egyik szolgája valamit hozott odaátról a néninek, hát a bemondott sors érte. Összekötözték és a többiek mellé került ő is. Omasztráék összes lakóit ép úgy meglepték, mint bennünket és hozzánk hurcolták őket. Mindenkit halállal fenyegettek, aki csak megmozdul, vagy kiabálni merészel. Rettenetes kép volt. Az ijedtségtől megnémult férfiak és nők ott feküdtek a padlón. Gizát és engem összekötöztek a lábunknál fogva, legalább együtt szenvedtünk Két fickó velünk maradt, a többiek megkezdték a munkát. Hogy írjam le a gyötrelmeket, amelyeket szegény néni végigszenvedett! A lábait szabadon hagyták, mert vezetnie kellett a rablókat mindenfelé, ahol zsákmányt sejtettek. Először a pénzt követelték, tudták, hogy a néni hordja magánál a kulcsot. Odaadta nekik. Még többet akartak, s mikor szegény már nem tudott többet adni, megkezdődött a kínzás: a pamlagra fektették és puskatussal ütötték-verték. Egyik gazfickó ráült a fejére, hogy ne tudjon jajveszékelni. Mi pedig halálos csendben voltunk a másik szobában, csak néha-néha tört fel a lelkekből egy elnyomott sóhajtás. Az ellene állásnak még csak a gondolata is halált jelentett volna. A banditák kirabolták a pénzszekrényt, aztán az ékszerekre és az értékes hol mikra vetették magukat. Ahol csak sejtettek valamit, oda magukkal hurcolták nagynénémet, aki végre is eszméletlenül összeesett, s akkor a házfelügyelőt kényszerítették, hogy adja elő az ezüstneműt. Eloldozták a köteleit, mire a lépcső felé szaladt, úgy látszik, hogy menekülni akart. Utána vetették magukat és elfogták. Behozták az előszobába és hihetetlen nyugalommal rálőttek, anélkül, hogy féltek volna a lövés áruló zajától. Akarattal történt-e, vagy csak vélet-

lenségből: a lövés nem talált, csak a lámpát zúzta ezer darabra... és odakint minden csendes maradt! Csak száz méternyire volt a vásári mulatság és a gazok nyugodtan folytatták a rablást, több mint négy óra hosszat! Minden enni- és innivalót elpusztítottak, s a pincében a földre öntötték a bort, mikor többet már nem tudtak inni. Aztán befogtak a két kocsinkba, az egész zsákmányt felpakkolták, bennünket pedig ott hagytak a kifosztott házban. Összekötözve feküdtünk a földön és ránk zárták az ajtót.

Mihelyst észrevettük, hogy elmentek, aki csak mozdítani tudta valamelyik tagját, próbált kievickélni a kötelékeiből. A házfelügyelő, akinek kioldozták a lábát, az ablakhoz ment és sikerült neki összekötözött kézzel is felfeszíteni az ablakdeszkát. Bezúzta az üveget és segítségért kiáltozott, de hasztalanul. Csak éjfél után, egy óra felé jött az első segítség, nemsokára aztán az összes szomszédok és az egész vásáros mulatozósereg ott volt körülöttünk. Eloldozták köteleinket és az ájultakat kezdték eszméletre téríteni. Felzavarták a csendőröket és a trombita riadó harsogása összeolvadt a tömeg lármájával. Azonnal üldözőbe vették a banditákat. Hosszú keresés után hatot elfogtak közülök és nyomban felakasztották őket. De a gazok halála nem mentette meg nagynéném életét. Tizennégy nap múlva meghalt és engem ott hagyott a kétségbeesésben. Ő jelentette nekem a boldogságot, amit azután oly sokáig hajszoltam.

III.

A szomorú éjszaka után másodszor maradtam árván. Nagynénném halála után férje elhagyta az országot és én a bácsimhoz kerültem.

Nagy változást jelentett ez az életemben. Nagybátyám szerény agglegény-életet élt és nagyon boldogtalannak éreztem magam a kis házban, mindig csak vele és az öreg gazdasszonnyal. Sohasem étkeztünk otthon, hanem Omasztráéknál. Körülbelül nyolc éves lehettem akkoriban. Legfontosabb élményem ebből az időből: a költözködésünk. A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába, akiknek hat gyereke volt. Rögtön benső barátságot kötöttem Vidovszkiékkal, különösen a velem egykorú gyerekekkel. Most már csak keveset voltam otthon, hogy úgy mondjam: hetedik gyerek lettem Vidovszkiéknál, s miután bátyámnak sem volt semmi kifogása ellene, sokkal jobban éreztem magam náluk, mint odahaza. Vidovszkiné valójában nagyon szeretett és éppen úgy bánt velem, mintha saját fia volnék. A jó asszony lett az én harmadik anyám.

Együtt tanultam új barátaimmal, akiknek házitanítójuk volt. Uzsonnára éppen olyan nagy darab vajaskenyeret kaptam — mint ők. Egész nap ott maradtam, késő estig, s csak aludni mentem haza nagybátyámhoz. Milyen boldog órákat töltöttem abban az áldott házban! A nagy udvar és az óriási kert csak növelték boldogsá-

gomat, mert állandóan tárva-nyitva voltak előttem. Nyári szünetben itt játszott és verekedett a város többi gyereke is.

Vidovszkiék közül legjobban Ferencet és Lászlót szerettem, mert mind a hárman sokat rajzoltunk. Ferenc nagyon ügyes volt és egész estéket azzal töltöttünk el, hogy a kerek asztalnál, lámpavilág mellett képeket másoltunk. A fiúk anyja be-bejött hozzánk a szobába, ami csak fokozta lelkesedésünket, mert ő volt a bíró, aki rossz osztályzatot adott, ha valami nem sikerült. Legtöbbször ugyan szegény Lászlónak. így telt-múlt az idő és egyik nap a másikat követte, nem is tudom már, hogy hány hónapon keresztül. Egy este arról kezdtek beszélgetni, hogy a fiúkat gimnáziumba küldik. Csabán — mint már említettem — csak elemi iskola volt. László nemsokára Pozsonyba utazott, s én újra Roek bácsi nyakán maradd tam. Egyszer így szólt hozzám:

— Fiam, nincs szándékomban, hogy taníttassalak. Külömben is manapság sokkal jobb, ha valaki független és szorgalmas mesterember, aki a két keze munkájából él, mintha szegény úrféle, aki állás után szaladgál, amit végül is elkapkodnak az orra elől. Nem lennél asztalos?...

Tévedésből se higyje senki, hogy megértettem nagybátyám szavait. A gondolat, hogy asztalos leszek, mindenesetre nagyon tetszett. Mezítelen lábbal szaladgálhatok az utcán, az ingujjamat felgyűröm és köténynt kötök magam elé, ahogy ezt a többi inasgyerekektől láttam... A kilátás ragyogónak ígérkezett. Elragadtatással fogadtam az ajánlatot, s azt gondoltam magamban, hogy Istenem, csak nagybátyám valahogy másképp ne határozzon...

Másnap aztán egészen megnyugodtam, mert egy asztalosmester jött el hozzánk, akivel a kitaníttatásom feltételeit kellett megbeszélni. Nagybátyám azt szerette volna, ha jobban bánnak velem, mint a többi inassal. Ami azt jelentette, hogy ne végezzek én is egy csomó

olyan munkát, ami nem tartozik az asztalosmesterséghez, így például vízhordást, disznóetetést és ehhez hasonlókat. Eltartásomért Roek bácsi évente tizenkét forintot fizet és négy zsák búzát ráadásul. A kítaníttatás ideje három és fél év. Tíz éves múltam hat hónappal, amikor nagybátyám és Langi mester aláírták a szerződést.

A türelmetlenség láza gyötört, már alig vártam, hogy új, azaz első foglalkozásomat megkezdhessem. Büszkén újságoltam el a dolgot Vidovszkiéknak. A néni már tudta és láttam, hogy gondterhesen csóválja a fejét, természetesen nem értettem, hogy ez mit jelent. Megölelt és *így* búcsúzott el tőlem:

— Aztán minden vasárnap hozzánk gyere!..

Isten áldja meg a jóságát. Mennyi örömöt és vigaszt jelentett nekem az ő szívbéli szeretete!...

Gyorsan kiruháztak. Szalmazsák volt a derékaljam, ehhez adtak párnát és pokrócot, Roek bácsitól megkaptam az ezüst evőeszközt, ami még apám hagyatékából maradt. Aztán Langi mesterhez vittek.

A ház, ahol megálltunk, csak abban különbözött a többi paraszttháztól, hogy tisztább volt. Az utcára néző két ablak nagyobb volt a rendesnél és a zsalugáter zöldre volt festve.

Ahogy beléptünk az udvarra: fűrészelés, gyalulás, ácsolás és kopácsolás zaja fogadott, ami belevegyült a legények fütyülésébe és hangos nótázásába, Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron köröskörül, a falnak támasztva deszkák sorakoztak, a földön farakások tornyosodtak és frissen festett bútordarabok száradtak a napsugárban. Hosszú folyosó vezetett a műhelybe, amely tömve volt régi, javításra váró bútorokkal és festett ládákkal. Odébb bádogból való Krisztus-szobor állott, két keresztberakott gerendán, még festétlenül, Langi mester ecsetjére várva. Meg kell említenem, hogy Langi mester a festő és mázoló nemes hivatását is betöltötte, mert az egész környéken nem akadt ilyen mesterember. Ő festette ki az

összes útszéli kereszteket és búcsújáróhelyeket, amelyek a városban és környékén voltak. Elragadtatva bámultam a folyosón álló ládákat, ágyakat és parasztos bútorokat, amelyekre kék alapon zöld és fehér virágokat mázoltak, a magyarok jellegzetes, tarka tulipánjait . . .

Azt se tudtam, mit csináljak örömömben. Ahogy a műhely felé tartottunk, szembe jött velünk a mester. Sohasem fogom elfelejteni, ahogy görnyedten cammogott, nehézkes medveléptekkel és karján felgyűrte az inget. Az arca ... Nem is kell ellenszenvesnek találni a teli holdhoz hasonló ábrázatukat, mégsem lehet elfelejteni az övét. Két apró, szürke szem villog a szemöldöke alól, mely úgy néz ki, mintha moly rágta volna össze és a bőre csupa himlőhelyes. A szakállát egyszer egy héten — vasárnap — borotválja, a vöröses bajusz rövidre nyírott és a szája ... Oh, a szája ... Szóval a mester elénk jött és a műhelybe vezetett. Tágas helyiség volt, tömve bútorokkal, minden munkaasztal előtt hegymagasságra nőtt a gyaluforgács és a legények gyalultak és fűrészeltek. Nagybátyám egy pillantást vetett az egészre, aztán a mesterrel együtt félrevonultak, hogy utolsó kívánságait tolmácsolhassa. Az udvaron tőlem is elbúcsúzott. De csak akkor vettem egész bizonyosra, hogy ott maradok, mikor már az utcán volt és becsapódott mögötte az ajtó.

Tehát asztalos vagyok! Mikor egyedül maradtam, a mester újra a műhelybe vezetett. Mostantól kezdve ő parancsolt,- észrevettem, hogy az arcvonásai is megváltoztak, s ha nem érdekelt volna nálánál jobban a fűrészelés és gyalulás, biztosan jól emlékezném jellegzetes, pompás vonásaira. Legnagyobb örömömre azonnal ruhát cseréltem, azaz levetettem cipőt, kabátot és mellényt, aztán felgyűltem az ingem ujját és kék köténytkötöttem magam elé, ahogy a műhelyben szokás volt.

Miért örültem olyan nagyon, hogy asztalos leszek? Nagyon könnyű rá a felelet. Tanulni nem igen szerettem. Kis pajtásom,

Vidovszki elutazása után, dacára kölyök-koromnak, éreztem tétlenségem hátrányait. A közös tanulás abbamaradt és féltem, hogy újrabátyám keze alá kerülök. Legelőször is az a gondolat foglalkoztatott, hogy ettől megszabaduljak, azután meg mulattatott az igazi gyalulás, szegezés, fűrészelés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el. Ebben a korban még nem gondolkoznak azon, hogy mi különbség van foglalkozás és foglalkozás között. Az érem másik oldalát nem ismertem, hát miért ne örültem volna? Bezzeg nem sokáig tartott a szépséges álom.

Mihelyst átöltöztem, a mester a legények és inasok elé állított, akiknek engedelmeskednem kellett, a legényeknek azért, mert joguk van hozzá, hogy parancsoljanak, az inasoknak pedig azért, mert öregebb és régibb inasok voltak nálamnál. Mindnyájukra emlékszem, még most is látom őket, legkivált az öreg Jánost, akit németesen Johannának neveztek, ő éreztette velem legelőször a tekintélyét. Megparancsolta, hogy enyvet melegítsek. Egyik inastársam — a bácsi gazdasszonyának fia — azonnal elvezetett a sötét kamrába, amely nem volt nagyobb egy négyzetméternél. Itt, mint valami Veszta» tűzhelyen, az enyves fazék alatt, a hamuban örökösen pislogott a parázs.

Addig kellett fújni, míg lángra nem kapott és az enyv olvadni kezdett. Az első kísérletre örökké emlékszem, mert a szegény gyereknek óriási erővel kellett lángra kelteni a parazsat, hogy megértsem és megtanuljam én is. Végre felreppentek a szikrák és tovaszálltak a kéményen át ,· cikk-cakkos vonalban szálltak, szálldogáltak a sötét háttérben, s végre eltűntek a levegőben. A tűz csak lassan gyulladt fel a hamu alatt, de hála a száraz gyaluforgácsnak, egy pillanat alatt magas lánggal égett. A fazék a háromlábú állványon megmelegedett és az enyv elolvadt, Mihelyst folyékonnyá változott, villával el kell kapni a fazekat és a legény urak elé lehet állítani.

Ez volt az első amit megtanultam, s ez volt első tevékenységem ezen a pályán. Mennyivel szívesebben gyalultam volna szép, nagy gyalupadon! . , . De meg kellett elégednem egy hosszúnyelű késsel, meg néhány centiméternyi, apró deszkadarabbal, amelyből kis léceket hasítottam. Ez a foglalkozás már valamivel kedvemre valóbb volt és egész délután hasítgattam az öreg Jánosnak a kis léceket. Az egész műhely ismerte a családomat és csodálkoztak, hogy közéjük kerültem. Legelőször is megkérdezték, hogy miért nem akarok tanulni. Mit válaszolhattam volna? Nem tudtam semmit se szólni és az egyik legény mondta helyettem:

— Buta ez ahhoz, hogy tanuljon! . . .

A másik hozzátette:

— Biztosan lusta, semmirekellő! …

Kicsit rosszul esett, mégis boldog voltam, hogy ott lehettem, így vagdostam egész idő alatt a vékony fa-szögeket, ezzel múlt el az első nap. Hét óra után — forró nyár volt — egy kövér, hatalmas nő, aki úgy nézett ki, mint valami kétlábú tehén, odajött a folyosóra vezető üvegajtóhoz és tótul bekiabálta, hogy kész a vacsora! A legények, akik a mesterrel egy asztalnál ettek, azonnal abbahagyták a munkát, a gyalupadról felvették zsebkendőjüket, fésülködni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki megmosakodott. A korsóból vizet vettek a szájukba és úgy spricceltek a kezükbe, mint valami csőből,· aztán egyenkint, méltóságteljesen vonultak ki a tornác végére, ahol a terített asztal várta őket. A majszter és majszterné már ünnepélyesen elhelyezkedtek. A négy legény helyet foglalt, jó étvágyat kívántak a házaspárnak, akik — gondolom, jó példával akarván előljárni — csak nagyon keveset vettek a tányérjukra. Majszterné asszonyság folyton panaszkodott, hogy nagyon fáradt a munkától, majszter uram pedig rendesen attól félt, hogy megterheli a gyomrát az egyszerű ételektől. Oh, igen, nagyon egyszerű ételek voltak!

Mihelyst azonban a legények felkeltek az asztaltól, titokzatos mozgolódást lehetett látni a tornác végében. A gyanús zaj elárulta, hogy új fogások kerülnek az asztalra, a kövér szolgáló könnyelmű pillanataiban kifecsegte, hogy zsíros, nagyszerű ételek. Abban a korban éhesebb az ember, mint most és első nap, látva, hogy a legényeket asztalhoz hívják, türelmetlenül kérdeztem: — Hát velünk mi lesz? . . .

Éppen azon gondolkoztam, hogy mért nem engednek minket is oda ülni és vájjon mikor kapunk már enni, de nem sokáig törhettem a fejemet, egyszerre csak jött a kövér szolgáló az óriási mosogatódézsával — ha ez a szó nem tetszik, nevezzük fazéknak — és oda állította a földre, az ajtó elé. Valósággal megrohanták, s pillanatok alatt üres lett. A hadművelet végrehajtásához a szolgáló kanalat adott. Első alkalommal meglepett a közös étkezésnek ez a módja. Félve húzódtam a fazék mellé, de csakhamar rájöttem, hogy itt nincs helye a szerénykedésnek. Öten voltunk a közös fazékhoz és ez volt a jelszó: — kiki magának, az Úr Isten mindnyájunknak!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a piszkos, barna lébe és szédítő kapargálással keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán felvilágosítottak arról is, hogy nem szabad a fazék alján ülő komoly ételhez nyúlni és nem szabad véletlen kanalazással kihalászni a húsdarabokat, míg fel nem kanalaztuk a levest. Minden húst, ami napfényre kerül akárcsak az iszapban ragadt halak, ha már a víz lehúzódott) becsületesen el kell osztani. Sajnos, nagyon sokszor történt meg velünk, hogy ilyen módon sem volt részünk valami szerencsés halászatban! Az elosztás kényes dolog volt és feszült érdeklődéssel kísértük mindannyian. Aki osztott, az nem választhatott. Meg kellett neki elégednie azzal, ami utoljára maradt. Ezzel aztán kényszerítve volt, hogy pártatlanul végezze az elosztást. Mindez újdonságszámba ment előttem, mert

ha odahaza nem is éltünk fejedelmileg, de mindig tisztán és bőségesen kaptam enni. Mikor láttam, hogy így kell enni, nem is mertem elővenni szépséges, ezüst evőeszközömet.

Az első estebéd más okból is emlékezetes maradt. Mi még ott ültünk a fazék körül, mikor a legények már felkeltek az asztaltól. Egyikőjük átugrotta a fazekat, mire a szolgáló elkezdett vihogni. Erre megfogdosta a cseléd lábaszárát és elszaladt, majd visszajött és leteperte a földre. Valóságos verekedés kezdődött, amely azután is gyakran megismétlődött a leány és a legények között. Ez volt a rendes szórakozásuk és — Istenem! — a mienk is. Mulatságos jelenet volt, ahogy a kövér szolgáló védekezett a legények támadásai ellen, bőségesen osztogatta a pofonokat, aztán a verekedés végén felkapta a fazekat meg a kanalakat és kipirulva, lihegve szaladt át a másik tornácra. Még most is hallom durva nevetését és a szitkokat, amelyeket nem is lehet kimondani. Aztán aludni mentünk.

Nyár volt és a majszter úrékon kívül mindnyájan a szabadban aludtunk. Ki az udvaron, ki a tornácon, kedvünk szerint, ahogy jött. Ez is tetszett nekem módfölött. Kiki előhozta a szalmazsákját és oda állította, ahová akarta. Az inasok szalmazsákjaikat rendesen a tornácra rakták. Az első éjszaka nem is tudtam aludni. Nagyon türelmetlenül vártam már a reggelt, amikor a műhelyben ismét megkezdődik a munka. A rövid éjszakai nyugvás szinte örökké-valóságnak tetszett. Minden pillanatban felköltöttem szomszédomat, hogy megkérdezzem, nincs-e még itt az öltözködés ideje? Végre dühös lett és olyan mérgesen mondta, hogy most is hallom:

— No iszen, nemsokára megcsömörlesz majd a felkeléstől! ...

Újra elaludt, én meg szótlanul vártam a felkelő napot, amely végre is felragyogott. Alig virradt, nem nyugodtam tovább, nem-sokára talpon voltam és csodálkozva néztem, hogy a többiek a világosság dacára, milyen jóízűen alszanak. Végre, nagysokára,

előkászolódott a szolgáló és hangosan elordította: — Chlapci horka! ... Ez a két tót szó híven megmaradt az emlékezetemben. Annyit jelent: — Fiúk, felkelni! . . .

Öt óra volt. A borzas fejek rögtön előbújtak a pokróc alól. Tulajdonosaik ásítoznak, nyújtózkodnak, végre feltápászkodnak a földről. Ki-ki összeszedi az ágyneműjét, s beviszi a hálószobába, amelyről nemsokára még mesélni fogok.

Mikor először kaptam kézhez a gyalut, az egész műhely dolgozott ,· munka közben boldogan vettem lélegzetet és úgy éreztem, hogy testem-lelkem újraéled, mialatt kis szögeket faragok a fából, akárcsak valami mesterművei teremtenék.

A háziúr csak hét óra után vonult be közénk és szokása szerint csípőre tett kézzel, kidüllesztett hassal megállt a műhely közepén és méltósággal körülnézett a birodalmában. Meg volt elégedve a fa-szögekkel, de más munkát adott. Elvezetett a sötét sarokba, ahol egy asztal tetején négyszögletes márványtábla állott, a polcról leemelt egy papiros-zacskót s ami benne volt, elibém öntötte a márványlapra. Festékpor volt, szétszórta, olajat öntött hozzá és megmutatta, hogy hogyan kell festéket keverni. Aztán rám bízta, hogy folytassam. Eleinte nagyon tetszett az új szórakozás, pedig ez lett később legszomorúbb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, tetőtől talpig zöldes színű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék mindenfelé folyton le akart csöpögni a márványról és legnagyobb rémületemre nem tudtam visszaterelni a középre. Egyre csak igyekeztem és pancsoltam a ragadós masszában, amely már untatott. Ehhez járult a legények rengeteg megbízatása, amit ugyan szívesen vállaltam, mert némi változatosságot jelentett. De a festéktörést folytatni kellett másnap is, sőt harmadnap is, minden reggel elölről kezdődött az egész.

Nemsokára beletanultam, s már úgy együvé tudtam terelni a

márványlap közepén az egész masszát, hogy nem csurgott íe soha. De mind kevésbé és kevésbé tudtam magam türtőztetni amiatt, hogy egész nap a márványlap körül álldogáljak, s azt az utálatos pépet keverjem, edényekbe öntsem, mialatt a többiek vidáman gyalulnak és fűrészelnek. Néhány nap múlva már nem bírtam az ellenszenves, nehéz munkát és könnyek törtek elő a szememből. A majszter hozzám jött és rámtámadt, hogy mi bajom van: — Hát téged mi szomorított el?

— Nem akarok több festéket törni — mondtam.

— Micsoda? Te ostoba! Nem akarod tovább a festéket törni? Hát mit akarsz tulajdonképen? Azt hiszed, hogy ingyen tartalak el? Várj csak, majd szólok a nagybátyádnak!

Újra nekiálltam hát a festéktörésnek, s most a feketére került a sor, jó sok fekete festékre! Néha-néha könnyeim is leperegtek az olajos tábla fölé, de csak forgattam megadással a sulykot, mint egykor Sámson a malomkövet. Mondanom sem kell úgy-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam koránkeléssel a társaimat! Mialatt a festéket kevertem, természetesen gyakran kaptam más munkát is. Enyvet olvasztottam és ehhez hasonlókat végeztettek velem, s minden változatosságnak végtelenül megörültem. Egy napon az öreg János abban a megtiszteltetésben részesített, hogy megkért, fogjam meg a fűrész másik végét, aztán együtt fűrészeltünk le asztallábnagyságú fadarabokat. Ezt a tisztséget mindig irigyeltem a többi inasoktól, akiket János felszólított és most boldognak éreztem magam. Csakhogy még kicsi voltam és gyenge, nem valami jól ment a munka, s minden pillanatban attól féltem, hogy le kell köszönnöm e tisztségről. Szerencsére az öreg jóindulatú volt és türelmes és nemsokára meg is tanultam a dolgot. Később aztán szabad kezet engedtek, gyalultam és fűrészeltem, három hónap múlva pedig egyesegyedül elkészítettem egy asztalt. Ami a formát és minőséget illeti,

nem volt éppen mestermunka — hiszen ez természetes is — de mégis asztal volt, négy lábon álló, fiókos, tetejes asztal. Nagyon büszke voltam a munkámra és eldicsekedtem vele Vidovszkiéknak, ahonnan vasárnaponkint egyszer sem hiányoztam.

Náluk találkoztam néha a hajdani szomszéd kis leányával is, akit a szívembe zártam. A nevét is nyugodtan megmondhatom, hiszen ő nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött. Bartóky Ilonkának hívták. Bájos, kedves kis lány volt, de kegyetlen, nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet. Mi hát Ferenccel a nagy asztalnál rajzolgattunk, s ez megvigasztalt reménytelen szerelmemben.

Valahányszor Vidovszkiéktól estefelé visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan elképzeltem. A jó ebéd és vacsora után hozzá sem nyúltam a fazékhoz, amit a kövér Ancsa, azaz Anna a földre helyezett. A jóságos Vidovszkiné sohase engedett el üres kézzel, ami aztán örömömre azt a látszatot keltette, hogy a család pártfogoltja vagyok. Társaim ezért nagyon irigyeltek, bár mindig megosztottam velük a kincseimet.

Egy napon egész kalácsot és sok gyönyörű almát kaptam. Hogy eloszthassam, szükségem volt ezüst evőeszközömre. Ahogy előszedtem, meglátja az öreg János és kérdőn mutat a szép holmi felé:

— Hát ez mi?.. .

Büszkén mutattam meg neki kincsemet. Megnézte és így szólt:

— Semmi szükséged itt erre a holmira nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi forintosat. Inkább, hogy szolgálatára álljak, mintsem a pénz kedvéért, átadtam neki az evőeszközt, tokkal együtt és senki ne kérdezze, hogy joggal meg voltam-e elégedve a vásárral? Örültem az ezüstpénznek és boldogan aludtam el. Másnap az öreg János meggondolta a dolgot: Nem is volna olyan rossz, ha a pénzt is visszakapná, meg az evőeszköz is az övé maradna!

Hogy tervét kivigye, reggelizés közben egy piros, nyakba való kendőt szedett elő a ládájából.

— Mit szólsz hozzá? Ugy-e gyönyörű? — kérdezte.

— Igen — válaszoltam ragyogó arccal.

— Rendben van. Neked adom azért a pénzért, amit tegnap kaptál . . .

Így lett övé az evőeszköz is, meg a tallér is. Legközelebbi vasárnapon nyakamba csavartam a piros kendőt, a két vége szabadon lógott a mellemen és büszkén siettem Vidovszkiékhoz. Éppen ott volt nagybátyám is. A kendő általános feltűnést keltett.

— Miféle holmi az? Kitől kaptad?

— Nem kaptam. Vettem . . . — feleltem.

— Honnan szerezted a pénzt?

Elmeséltem, hogy mi történt. Nagybátyám rendkívüli módon felháborodott és az üzletre verést kaptam ráadásnak . . .

Azóta is sokat gondolok az evőeszközre . . .

Hetek, hónapok múltak el, s minden nap szétfoszlott egy-egy álmom. Hol járt már ekkor az az éjszaka, melyre oly türelmetlenül vártam a hajnal hasadását . . .

IV.

Az éjszakák megnőttek, tél lett. A mi éjszakáink azonban sohasem lettek hosszabbak, mert télen, nyáron öt órakor keltünk, Ancsa nem kegyelmezett és nem engedett el egy percet sem. A »Chlapci horka« minden reggel kíméletlenül felharsant, mint az ítélő bíró szava. Milyen nehezen ugrottam ki a jó — majdnem azt mondtam: a jó »ágyból« mert nagyon szerettem ezt a kemény deszkára vetett, gömbölyű szalmazsákot, amelyen kettesével feküdtünk. Nyolcan-kilencen aludtunk a két méter széles és négy méter hosszú hálókamrában, aszerint, hogy hány legényt tartott a majszter úr.

A legényeken és inasokon kívül a szűk ketrecnek volt még egy állandó lakója, aki csak nagyon ritkán hagyta el az ágyat, hogy öreg kutya módjára a napon sütkérezzék. A majszter apjára gondolok, szegény, öreg ember, valamikor cipész lehetett, s az idő, meg a betegség tehetetlenné, munkaképtelenné nyomorította. Az ágyban köpködött és köhécselt éjjel-nappal ,· úgy nézett ki körülötte, mint valami mocsár, s mikor felkeltünk, állandóan kerülgetni kellett, hogy bele ne lépjünk valamibe. Mégis jó dolog az a pipa! . . . Ha jól meggondolom, nagyon sajnálom, hogy nem szeretek dohányozni. Mert ha már minden földi öröm búcsút vett tőlünk, és a szív kihűlt, mint az öreg, használt urna, amely a hamu melegét sem tartja és már az emlék is mind elszállott és minden vágyakozás kihalt, ha az ember azt érzi, hogy elhagyatott, mint a vén lump a korcsmasarok-

ban, ha minden érzés elmúlt és a saját nyomorúságunk sem gyötör, — a pipás embernek megmaradt egyetlen vigasztalása, a hű barátnő, aki nem hidegül el az utolsó pillanatig sem: a pipa!

A boldogtalan öregnek is ez volt egyetlen szórakozása. Isten bocsássa meg neki, nemcsak nappal, de egész éjszaka is pipázott. Látom reszkető, szikkadt kezét, ahogy szorongatja a rövidszárú pipát és szívja és szívja még akkor is, mikor már rég kialudt; olyan volt, mint a csecsemő, akit holt anyja emlőjétől sem lehet elszakítani. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba fulladó hangon, mikor nem kapott dohányt. Egyszer a cseléd — szokás szerint — bevitte neki az ebédet az ágyba. A tálcán, a leveses tányér mellett, egy másik tányérban, vágott, parasztdohány volt, majdnem úgy nézett ki, mint a nudlis-tészta. Evés után az öreg meg akarta tömni a pipáját és keservesen panaszkodott, hogy nincs dohánya

— Apóka, hiszen hoztam be dohányt — mondta neki a lány.

— Hová tette? . . .

Össze-vissza keresgéltek, de a tányéron alig maradt egy-két morzsa a dohányból. Apóka bizony tényleg nudlinak nézte a dohányt és jóízűen megette,· csak éppen száraznak találta egy kicsit.

Az első tél vége felé nagyon elgyöngült és állandóan nyögdécselt, ami persze nem tetszett a lakótársaknak. A legények panaszkodni kezdtek és nem akartak tovább egy szobában aludni vele. A majszter megnyugtatta őket, hogy majd szépen rendbehozatja és kitakaríttatja a szobát — hiszen úgy sem tart már sokáig! De a jó öreg görcsösen ragaszkodott a pipához és amire türelmetlenül vártak, csak nem következett be. Míg végre egy éjszaka erős, szaggatott fuldoklás ébresztett fel bennünket, s egy mély, hosszú sóhajtás után — apóka meghalt. Észrevettük és mindnyájan kiugrottunk az ágyból, én természetesen legelsőnek, mert nagyon megijedtem. Meggyújtottuk a lámpát, s csakugyan ott feküdt, megmeredve, elnyúlva

a csupasz ágyon. Azonnal értesítettük a fiát, aki szokott nyugalmával cammogott a holttesthez. Azt hiszem magában ezt gondolhatta: »Végre, csakhogy bekövetkezett! . . .«

A halottal a szokásos gondossággal bántak el és megkezdődött a koporsó ácsolása. A koporsó! . . . Nem ez volt az első eset, hogy koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugodalmunkat. A jó csabai polgárok nem tisztelik az élők éjszakai pihenését. Ha valaki örökre elalszik közülök, hozzátartozói azonnal az asztaloshoz rohannak, éjjel, nappal, későn, korán, az egyre megy. Hogy is hívják azt a növényt, ami vízben nő és két-három méter magas? Olyasmi mint a bambusz és a parasztok azzal fedik be a házaikat? Egyszóval egy szál ilyen kákafélét kirántanak a háztetőből, gyorsan megmérik a halott apa, anya, vagy gyermek hosszát és vágtatnak az asztaloshoz. Megrendelik az örök nyugalom ágyát és kizavarják ágyából az élő, ártatlan asztalosinast. Hány éjszakát töltöttünk el így, koporsócsinálással! . . .

A majszter úr sajátkezűleg festette be ezt a koporsót és aranyos betűkkel pingálta tetejére apóka nevét és életkorát. Harmadnap volt a temetés. Szegény, öreg apóka! Senki se beszélt róla többet . . .

Néhány nap múlva kimeszelték a kamránkat. Egy kicsit szabadabban mozoghattunk benne,· több helyünk volt, mióta az öreg elment. Ez maradt utána örökségül. Napokig nem tudtam aludni az izgalomtól. Félelem és rossz álmok gyötörtek és kellemetlen érzések között vártam a »Chlapci horká«-t. Én voltam a legfiatalabb, nekem kellett tüzet rakni a kályhába, de ezt a dicsőséget szívesen átengedtem volna másnak!.. Az öreg halála óta féltem egyedül bemenni a műhelybe, s akkoriban még nem volt olyan egyszerű dolog világosságot gyújtani... Biztosan ismerték már a gyufát, de a műhelyben nem tartottunk. Ha a Veszta-tűz, vagy a kövér Ancsa konyhájában a hamu alatti tűz kialudt, akkor kovával kellett tüzet csiholni. Egy

kis kosár tele volt finom gyaluforgáccsal és fa-szénnel és e fölött kellett a tűzkőből szikrákat csalni, a szikrák a forgács közé pattantak, ez aztán meggyulladt, hol lassan, hol gyorsabban, ahogy a véletlen szerencse diktálta· Hányszor csapkodtam, ütöttem egymásba a tűzkövet, anélkül, hogy sikerült volna! Már-már örökkévalóságnak tetszett! Aztán a forgácsot a szén fölé raktuk és tele tüdővel élesztettük! Mindez korán hajnalban, fogvacogtató, szibériai hidegben, amikor a befagyott műhelyablakokra szeszélyes alakú jégvirágokat rajzolt a tél! Ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt vörös lett a kemence, mert fűtőanyag volt bőven. Azután a kályhához vonultunk, a korsóból vizet vettünk a szájunkba, s ez volt a csap, amelyből megmostuk az arcunkat.

Ha eltűnődöm a múlt emlékei fölött, bizony, jó sok zsánerkép-témám akad. De hol vannak már a modelljeim? . . .

Inas voltam egy műhelyben, amelynek már nem volt rám semmi varázsa. Ettől kezdve tudtam, hogy mit kell csinálnom. Minden vasárnap Vidovszkiékhoz mentem,- Ferenccel egész nap rajzolgattunk a kerek asztalnál, s én eközben elfelejtettem egész heti nyomorúságomat. A rövid vasárnap természetesen csak szomorúbbá és elviselhetetíenebbé tette a hosszú hétköznapokat. Társaim irigyeltek és nagyon haragudtak rám, hogy Vidovszkiékkal jó barátságban vagyok, legfőkép pedig Langi uram, akit csak mint valami alárendelt idegent kezeltek Vidovszkiék. Ha náluk dolgoztunk, akkor a jó asszony mindig asztalukhoz hívott, s akármilyen piszkos is voltam, együtt ettem a gyerekekkel. Ha tudta volna, hogy utólag mindannyiszor meglakolok ezért! . . .

Langi uram ugyanis sajátságos módon értelmezte a nagybátyámmal kötött szerződés feltételeit. A bácsi azt akarta, hogy valamivel elnézőbben bánjanak velem, mint a többi inassal, s csak műhelymunkákat végezzek, mert komoly, derék mesterembert akart

belőlem nevelni, amihez Langi uram tanítása csak az előzetes iskola. Még fiatalnak tartott ahhoz, hogy idegen, nagy városba kerüljek. Langi uram azonban — úgy látszik — elfelejtette a kikötéseket, csak egyet tartott észben, hogy nekem nem muszáj a városból vizet hordani. Mert a házban nem volt ivóvíz és messzire kellett menni érte. Egész Csabán csak három kút volt és a legtöbb család a Kőrösből merítette a vizet. Ez a foglalkozás azonban egy cseppet se lett volna lealázóbb és kellemetlenebb azoknál, amelyeket a műhelymunkán kívül végeztem. Sajnos, a szerződésbe szóról-szóra be volt írva, hogy vizet hordanom nem szabad, pedig ez nem is esett volna nehezemre, sőt örömöt szerzett volna. A kútnál találkozott az egész város ifjúsága, s változatos kerülő utakon lehetett oda szórakozva elsétálni. Ha sokáig tartott a vízhordás, mindig előállhattam volna a kifogással, hogy a várakozóktól nem lehetett mindjárt a kúthoz férni. Ez bizony sokszor így is volt. De a várakozás nem volt unalmas, különösen jó időben nem. Nagybátyám gondoskodása tehát csak arra való volt, hogy megfosszon ettől a szórakozástól és inastársaim haragudjanak rám.

Egyébként, a vízhordástól eltekintve, minden, de mindennemű munkát végeztem. Bútorokkal megrakott talicskát toltam és a fejem tetején nehéz asztalokat cipeltem, amelyek majd agyonnyomtak, télen és nyáron át, sárban és porban, harminc fokos hidegben és harminc fokos melegben egyaránt. De főként festéket törtem irgalmatlanul, mert sok festék kellett az utcaajtók és ablakok festéséhez, meg a templomudvaron korhadó fakeresztek bemázolásához. Amit legjobban szerettem volna: az asztalosmunkát, ahhoz alig jutottam. Valóságos ünnepnap volt, ha megengedték, hogy a legegyszerűbb parasztbútort elkészítsem. Gyalultam a deszkákat és a fehér deszkák úgy csábítottak! Nem tudtam ellentállni a kísértésnek és telerajzoltam a deszkákat különböző alakokkal, de gyorsan le is gyalultam mindet. Hányszor

hajoltam boldogan a deszkák fölé és hányszor próbálkoztam szenvedelmesen ilyen haszontalan kísérletezéssel, mert a durva ács-ceruza nem akart kellően engedelmeskedni! Rajzolgatás közben mindent elfelejtettem, nem láttam és nem hallottam semmit,'álmodozásomban egyszerre csak a majszter úr oldalba vág és visszataszít a valóságba. Macskaléptekkel, nesztelenül került mindig a hátam mögé.

Mikor láttam, hogy papírzacskókkal és az olajos bödönnel közeledik — elfogott a félelem, mert tudtam, hogy festéktörés következik. Sürgős mázolómunka volt, szigorú utasításokat adott — és Miskából megint Sámson lett, aki szünet nélkül forgatja a malomkövet. A festéktörést a lehető legunalmasabb és legostobább foglalkozásnak tartottam a világon. De mázolás közben még jobban szenvedtem. Száz közül csak egy példát említek, s ebből is jól megítélhetik, hogy miért.

V.

Mázolói pályafutásom egyik legszomorúbb emléke az, mikor egy kegyetlen téli napon — nem is tudom már hány fok hidegben — a csabai templomudvarban sírkerítést kellett festenem. Fagyott, havazott és hideg szél fújdogált körülöttem. Egy lélek se mozdult ki a házból, üres és elhagyatott volt a téli táj. A nagy, fehér mezőn apró keresztek szóródtak el, jobbra és balra hajladoztak az egyszerű sírjelek, amelyek az elmúlást hirdették. Néhány jobban gondozott sír az emberi kegyeletre emlékeztetett, néhány kőemlék a sírontúli egyenlőség ellen tiltakozott. A szomorúfűz panaszosan lehajló ága a sírok fölé borult, majdnem nyögve a súlyos hótakaró alatt, amelyből a kóbor varjak szárnycsattogása le-leszórt egy keveset. A temető közepén nagy feszület állott, mintha Krisztus kiterjesztett karjai az emberiséget oltalmaznák, vagy vigasztalni akarnák a nyomorúságban — de hasztalanul! . . .

Elszorult a szívem. Szinte reszkettem a hidegtől és a félelemtől. Olyan elhagyatottan éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világon. De a munka sürgetett, az ecset már kiesett a kezemből és a hóból kellett kikaparnom. Szomorúan bámultam a zöldremázolt rácsos-kerítést, amely itt-ott élesen kivirított a nagy fehérségből. Mindenki tudja, hogy milyen rettenetes érzés ez a halotti csend, milyen borzasztó nyomással nehezedik az emberre, s a legcsekélyebb zaj, ahelyett, hogy megnyugtatna, még jobban

elrémít. A félelmem egyre nőtt, növekedett. Léptek ropogását hallottam a hóban, ijedten néztem hátra, hát a sírásó jött felém. Egy pillantást vetett a munkámra és megszólalt:

— Jó, nehéz munkába fogtál, öcsém. Gyere be hozzám egy kicsit melegedni . . .

Örömmel szedtem össze festékes bögréimet és boldogan mentem vele. Kis kunyhóban lakott, kétszáz lépésnyire a síroktól. Leírhatatlanul jól esett az a barátságos meleg, amely a nyomorúságos viskóban fogadott. — Ki tudja boldog-e ez az ember? — gondoltam magamban. Mindenesetre irigylésre méltó, hiszen kényelmes otthona van. Az arcom és az ujjam már félig megfagyott, s mintha újra éledtem volna a barátságos szegénységben. Annyi gyereke volt, mint a rosta lika, a bölcsőben aludtak, a mestergerendán lógtak és az asztaltetején, a padon, a földön, mindenfelé, ahová csak néztem: gyerek, gyerek, gyerek ... A boglyas kemence olyan nagy volt, mint a fél szoba és a padkán bundás kutya szunnyadt. Ásók és lapátok voltak a sarokba támasztva. Minden, minden nagyon tetszett, s nem tudtam rászánni magam, hogy elmenjek. Az asszony kérdezgetni kezdett, s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam neki, hogy Roekék és Steinerék rokona vagyok.

— Szegény gyerek — sajnálkozott. — Mégis Langinál szolgálsz?

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést, s egy jó karaj friss kenyeret szegett le belőle, ami éppen most sült ki a kemencében. Most már értettem, hogy a kenyérsütés miatt van ilyen meleg a szobában, s megfájdult belé a fejem. Megettem a kenyeret, megköszöntem szépen és elbúcsúztam a derék emberektől. Ahogy elmentem, már sötétedni kezdett. Az ég alja sárga lett és az egész környék abba a mélabús ködbe burkolózott, amely a sík, csendes puszták sajátos hangulata. Valósággal borzongva vágtattam a sírok között, a templomudvar kijárata felé. Nem néztem hátra, mert féltem, hogy

a halottak utánam kiabálnak, s mintha a feszületen azért tárult volna szét a két kar, hogy hívjon, csalogasson:

— Jöjj!... Jöjj!...

Most már szaladtam. A szél fütyürészett és a szemem tele lett könnyel. Mikor először lopva hátrapillantottam, a temető ködbe borult, s csak a Krisztus-szobor emelkedett ki hívogató két karjával a homályból.

— Jöjj!... Jöjj!...

Csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, mikor már kiértem az országútra, s egy szénásszekérrel találkoztam, amelyet két ökör vontatott. A szekér mellett parasztok lépkedtek,- a szájukban füstölgő pipával. Hozzájuk csatlakoztam, s mire a csabai útkereszteződéshez értünk, már korom sötétség lett.

A műhelyben vidám munka folyt, azaz a legények vidáman fütyülgettek és danolásztak. Időről-időre abbamaradt a munka, beszélgettek, vitatkoztak, pipára gyújtottak, vagy szitkozódtak, okkal, vagy ok nélkül. Mihelyst beléptem, rögtön megparancsolták, hogy enyvet melegítsek. Legalább én is melegedtem. Hiszen nem is emlékszem vissza, hogy egész életemben valaha jobban fáztam volna, mint ezen az estén. Végre Ancsa is megjelent az ajtóban,· most még nagyobb szeretettel örültem neki, mint máskor.

Langi uram imádta a sonkát és a kolbászt, és sok disznót hizlalt. Öt-hat koca röfögött állandóan az istállójában, s napról-napra megelégedéssel nézte, hogy mennyit híztak. De a magyar disznó sonkája csak akkor finom, ha nagyon jól táplálják az állatokat. A disznók meg is követelik a jó moslékot, különösen ha olyan arisztokratikus hajlamúak, mint a Langi uraméi! . . . Legjobban szeretik a kukoricát. A majszter annyira a kedvükben járt, hogy megkímélte a disznókat a kukoricacsutka ropogtatásától, s az inasokkal morzsoltattá le a szemeket. A hizlalás ideje alatt, a kemence mellett, már

minden este várt ránk szakajtó-számra a kukorica, s ez barátságossá varázsolta a téli estéket. A hosszú-hosszú esték kukoricamorzsolással teltek el, néha éjfélig is elszórakoztunk a testet-lelket üdítő munkával.

De vissza akarok térni arra az estére, mikor a temetőből hazajöttem. A disznókat még nem hizlalták, nem volt kukoricatörés, s azt reméltem, hogy vacsora után az édes álom azonnal elringat lágy karjaiban. Mihelyst megvacsoráztunk, aludni mentem, a többiek pedig az izzó kályha köré telepedtek. Már félig aludtam, mikor éreztem, hogy hálótársam végigmászik a fejemen és a mellemen, ahogy elfoglalta mellettem a helyét. Mint a heringek a sóshordóban, olyan sűrűn feküdtünk a hálókamrában mi is. De a sors nem engedte, hogy azon az estén nyugodtan álmodjunk. Alig hunytam le a szememet, valaki kopogott az üvegajtón. Félálmomban láttam, hogy az ajtónyílásban megjelenik Langi mester, s egy szál gyertyával világít magának. A gyertya lángja táncolva lobogott az erős huzatban. Majszter uram lengő nádvesszőt tartott a kezében. A kísérteties világításnál, kézében a magasba emelt vesszővel, úgy nézett ki, mint valami éjjeli szellem. Legszívesebben elbújtam volna, de hová? A takaró alá? Már késő. Hálótársam gyorsan lerúgta magáról a pokrócot, s egyúttal rólam is. A beáradó friss levegő valahogy kiverte az álmot a szememből. Majszter uram már eltávozott, de én még mindig láttam a lengő nádszálat. Olyan nádszál volt, amilyent már említettem. A halott hosszát mérték meg vele. Mindnyájan felkeltünk és nekiláttunk a munkának, hogy megcsináljuk a koporsót. Két legény és az inasok három óra reggelig dolgoztak, amíg elkészült. Nem panaszkodom, de nagyon boldogtalan voltam egész éjszaka, pedig gyalulhattam, fűrészelhettem kedvemre ... Ne higyje senki, hogy másnap reggel ilyenkor csak egy órával is tovább alhattunk! A rendes időben, pontban öt órakor felhangzott Ancsa ébresztése:

— Chlapci horka!

És az éjszakai sötétségben már megkezdődött a nappal . . .

Reggeli után Langi uram megparancsolta, hogy ismét menjek a temetőbe, a rácsokat festeni. De mekkora volt a lompos medve csodálkozása, mikor kereken megtagadtam az utasítását! Ragaszkodott a parancs teljesítéséhez, s a tekintélye megóvásának kedvéért elkezdett ütni, verni, persze már nem először. De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, s mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: nem . . . nem! . . .

Valósággal üvöltöztem fájdalmamban és bosszúságomban. Sohasem felejtem el a fejét: egyre dühösebb lett, s kékes ajkát harapdálta, meg vicsorgatta rám csúnya, sárga fogait:

— Hát nem mégy? . . .

— Nem, nem, nem. Nem akarok . . . Megyek a nagybácsihoz és mindent megmondok neki!

Langi elölről kezdte az egészet, s most már nadrágszíjjal ütött. A műhelyben borzadva nézték sorsomat, az inasok szűköltek, mint a kutyák, mikor menekülni szeretnének, ha a veszélyt érzik maguk körül. A legények is odajöttek, s én csak ordítoztam: — Nem, nem, nem!... Majszterné asszonyság berohant a műhelybe, nekiesett az urának, hogy visszatartsa. De ez ellökte magától a feleségét s újra ütni kezdett. A legények szerencsémre kicibáltak a karjaiból, mert már ők sem tudták tovább nézni a vad dühöngést. Mikor a majszter egy kicsit megnyugodott, újra felém fordult:

— Mi bajod van a temetővel? Miért nem engedelmeskedel a parancsnak? . . .

— Félek egyedül kimenni és nagyon fázom . . .

És újra tiltakoztam:

— Nem megyek . . . Nem és nem! , . .

Látta, hogy úgysem nem tehet semmit, nem tud rámparancsolni

és megfenyegetett, hogy bepanaszol a nagybátyámnak. De nem szólt a bácsinak ő sem, s én sem dicsekedtem el, hogy mit kaptam. Nem voltam benne biztos, hogy mit szól Roek bácsi az engedetlenségemhez . . . Különben sem tudtam volna a mázolást befejezni, úgy helyben hagyott Langi. Nyolc napig tartott, míg meggyógyultam. A műhelyben ezalatt megvitatták az esetet, s nekem adtak igazat:

— Jól tetted — mondták az inasok. — Ne használjon ki bennünket mindenre. Nem muszáj ezer dolgot elvégezni! . . .

A majszterné is mellettem foglalt állást. Azon a napon, mikor a műhelyben eddig példátlan eset megtörtént: elhívott a konyhába és vajaskenyeret adott. Most sem értem, hogy miért volt olyan barátságos és jóindulatú? Talán félt, hogy elárulom nagybátyámnak az ura gonoszságát. . .

Így élt akkoriban a kis asztalosinas.

VI.

Telt, múlt az idő. Már-már borzadtam a foglalkozásomtól, azaz nem is a foglalkozásomtól, amely tetszett volna nekem, hanem a rabszolgaságtól, s a környezettől, amely így bánt velem, szegény inassal. Nem akarom magamat olyan színben feltüntetni, mintha mindig ártatlan áldozat lettem volna, aki csak a rövidebbet húzza,- általában sorsom épen olyan volt, mint a többi inasé. Tudja mindenki, hogy az inaskodás nem a legnagyobb gyönyörűség. Én hozzá másképp is éreztem, mint a többiek, hiszen nagyon fiatal voltam még, s nem olyan környezetben nőttem fel, mint inas-társaim. Mikor visszaemlékeztem régebbi életemre, nagyon szomorú perceket éltem át, amit még kellemetlenebbé tett társaim irigykedése. Abban a korban azonban könnyen felejt az ember, s nem sok kellett hozzá, hogy én se gondoljak semmi rosszra. Elég volt ehhez, hogy a majszterné nagyobb fazékban küldjön ebédet, s már valósággal boldog voltam. Szombat este például rendszerint nudlis-tésztát kaptam, amit én — hacsak nem volt egészen elrontva — nagyon szerettem. A nudlis-tészta miatt aztán egész héten át türelmetlenül vártam a szombatot, pedig az nagy kellemetlenséget hozott magával: a műhelyt kellett rendbehozni, jól kitakarítani, felmosni, késő este lett, mire ágyba kerültünk. Másnap, vasárnap, aztán kipihenhettük magunkat.

Már megszoktam, hogy ünnepnapokon Vidovszkiékhoz menjek látogatóba. Pedig a gyerekek elkerültek a háztól, gimnáziumba jártak

mindannyian. De az asztalnál várt a rendes helyem és a terítékem, s nagybátyám — aki csak vasárnap jött be tanyájáról a városba, — szintén ott volt.

Áldott, úri életet éltek abban a házban! Vidovszki uradalmi intéző volt gróf Apponyiéknál, Vasárnap az összes uradalmi tisztek — így nevezték őket — bejártak hozzájuk a városba, vendégségbe. Néha, ha jól emlékszem, huszonöt-harminc ember ült az asztalnál. Nagybátyámmal csak ott találkoztam, Amióta Langi mesterhez kerültem, nem voltam nála látogatóban.

Eltelt másfél esztendő, vagy kettő is, amíg új inast vettünk fel a műhelybe, aki aztán az örökömbe lépett. Ezalatt az idő alatt egyik inas előlépett. Szép szál, békési parasztfiú, talán húsz esztendős lehetett, amikor legénnyé avatták. Észrevettem rajta, hogy valósággal reszket és állandó izgalomban van az előléptetés előtt. Attól félt szegény, hogy nemsokára ő is a nagy asztalhoz kerül, pedig nem is járatos az etiquette szabályaiban.

— Mit csináljak — kérdezte tőlem — ha egyszer a majszterné mellé kerülök? Hogyan vágjam el a húst és azt sem tudom, hogy vegyem kezembe a villát?

Aztán a kabát, nadrág és mellény fölött ábrándozott, amit majd Langitól kap az ünnepélyes alkalomból. Végre, egy vasárnap megjelent a szabó és óriási csomagot cipelt magával. Óvatosan a gyalupadra helyezte, s nemsokára előkerült a nadrág, a mellény és a fényes, fekete szövetből készült frakk-szerű kabát is és egy negyed óra alatt valóságos majom varázsolódott a derék András gyerekből. Soha nem láttam olyan mulatságos alakot. Társai körülfogták, vizsgálgatták, aztán kijelentették, hogy fekete posztókabát sokkal jobban illene neki. András komolyan mustrálta magát, forgolódott, szemlélődött és élvezte a dicsőséget. Ancsa is megjelent, megelégedő beleegyezését adta az egészhez. Aztán felajánlotta, hogy a szerencsés

halandót szívesen bekíséri majszter uramhoz, mikor megköszöni ezt a nagy kegyet, Valóban megindultak, s mi csak bámultunk utánuk, ahogy végigmentek a folyosón. Az ajtó előtt András megáll, még egyszer végigsimítja új ruháján a ráncokat és zsebkendőjét a nadrágzsebébe igazgatja, úgy, hogy egyik vége kilóg. Végre eltűnik a konyhában, mert innen vezet az út jóltevőjéhez. Következő vasárnap legénnyé avatták. Sohase felejtem el, hogy milyen izgalomban volt és mennyire aggódott, mielőtt először leült a majszterék asztalához . ,.

Egy-két nap múlva egy kis osztrák gyereket hozott el az apja a műhelybe, Ő volt az utódom, aki hivatalaimat örökölte. Zsidó volt, s a műhely nyugodt egyetértését ezzel nagyon megzavarta. Apja is meggondolhatta a dolgot és ráeszmélt, hogy van jobb foglalkozás is a világon, mint az asztalosmesterség. Egy szép reggel érte jött és elvitte. A kis zsidó fiú, ha még él, biztosan bankigazgató valahol. Nemsokára azután új helyettesem akadt, s csak attól kezdve lettem igazi asztalos. Ha naphosszat dolgozhattam, valóságos emberfölötti boldogságban éltem és szívvel-lélekkel végeztem a munkámat. Kedvem szerint ugyan, legeslegjobb lett volna festegetni, de ez már túlságosan sok lett volna a gyönyörűségből.

Langi uram alig nyúlt a gyaluhoz. Azt hitte, hogy ő művész, akinek csak díszíteni szabad, s legnagyobb önmegelégedésre festette ki a parasztbútorokat, változatos virágokkal és cifraságokkal. Büszkén hordta bútorait a vásárokra és mindig jó áron adott túl rajtuk. Nemcsak fa-bútorokat tervezgetett, hanem kálváriákat is, meg bádog Krisztus-szobrokat, amelyeket aztán kiszínezett. Nálunk mindenfelé szembeötlik a hatalmas fakeresztre kifeszített Krisztus-szobor, ilyeneket készített Langi uram. Olyan büszke volt a munkájára, hogy ha hallott volna Memling-ről, annál is különbnek tartotta volna magát. — Én is csodáltam művészetét, s ha most meggondolom, nem minden ok nélkül. Különösen az udvarban felállított kereszt

tetszett nekem, amely egyre fokozta képzelődésemet és meghatározatlan sejtéseket ébresztett fel bennem, amelyek elvarázsoltak az udvar szűk szögletéből, ki a nagyvilágba . . . Áhítattal bámultam Krisztust a kereszten s csak az izgatott, hogy mit jelentenek a tekervényes véres hurkák a szobor testén. Úgy hiszem, hogy Langi uram az Üdvözítő beleit akarta szemléltetni, ahogy a haláltusa szenvedéseiben rángatóznak . . . De ez sem tartott vissza attól, hogy a művet olyan büszkén bámuljam, mintha csak én alkottam volna. Boldogan és örömmel vettem tudomásul, ha vevő akadt, aki megvizsgálta, aztán magával vitte . . .

Majszter uram és az öreg János egyszer összevesztek. Az öreg felmondott és elment, ami nagyon fájt nekem, hiszen ő állandóan jószívvel volt hozzám. Nem jött másik legény a helyébe, és gyalupadját az egész műhely általános irigykedésére —- magam sem tudom hogyan — én örököltem. Akkor fejeztem be első igazi munkámat, egy szép politúros szekrényt. Azt hiszem asztalos-művészetemnek ez volt egyetlen befejezett és önálló eredménye, mert soha többet nem jutottam ilyen megbízatáshoz. Egész Csabán nagyon sok mázolómunka akadt. Tél vége felé majszter uram nagy csomó sárga okker-festékkel állított be a műhelybe és két márvány lapra volt szükség, hogy az egészet összekeverjük. Mikor a munka megkezdődött, újra iszonyat fogott el, mert tudtam, hogy az új inassal ketten végezzük el az egészet, Langit akkor bízták meg éppen a Kőröshíd festésével, amely a városon keresztül folyó vizet ívelte át. Mártíromságom újra megkezdődött: festéket kevertem. Az első szép tavaszi napon megindult a festés és a négy inasra bízták. Csak azért említem meg ezt a dolgot, mert olyasvalami történt ezalatt, ami most is, sok hosszú év után, fájdalmas emléket hagyott szívemben.

Négy inas felkapta az ecseteket és a festékes vödröket, s megindult a munkára. Mezítelen lábbal, kalap nélkül, csupasz karral, az

ing ujját vállig felgyűrve, a gatyaszárat is ami olyan, mint valami bő vászon-alsónadrág, felhúztuk a tisztesség megengedett határáig. Egyszóval a lábunk szára és a comb is meztelenül maradt. Kötényt kötöttünk magunk elé, ami a sok rászáradt festéktől majdnem olyan kemény volt, mint a cink. Ilyen rongyosan, piszkosan vágtattunk az országúton, a híd felé. Ahogy mendegéltünk, a gyalogút deszkapallóján megpillantottam kis ideálomat, éppen sétálgatott a nevelő kisasszonyával. Mikor megláttam, elfelejtettem, hogy mocskos és elhanyagolt vagyok, hogy mezítelen a karom és a combom is, megfeledkeztem az ecsetről, a festékről és a munkáról, csak őt néztem, ahogy feltűnt a porfelhő között, mint valami silhuette, a nevelőnő mellett. Mint a villám, úgy ugrottam ki a sorból és rohantam feléje. — Oh, milyen jól értette a kis varangyos béka, hogy felém kacsints son, mintha rám se nézne! Alázatosan köszöntem és ahogy mosolygó arccal fogadta: éreztem, hogy nem utasítaná vissza a további közeledést. Barátaim — sajnos — húsz lépésről követtek, s előttük nem mertem kockáztatni az eredményt és csak messziről szóltam hozzá. Nem is válaszolt! A szívem hevesen dobogott és az arcom piros lett. Bátorságom elfogyott és lassabban lépkedtem tovább mögöttük, mialatt ők tovább siettek. Egyre messzebb és messzebb távolodtak tőlem, végre az imádott szépség eltűnt az utcasaroknál... Három inasbarátom gúnyolódott:

— Hát persze! Jó volna fiatal lányok után szaladgálni! . . .

Kínos perceket éltem át és mérgemben szerettem volna beleugrani a hídról a Kőrösbe, Különben az sem használt volna. Máskor az történt, hogy barátaimmal éppen fürödtünk a folyóban, Ahogy kikászolódtunk a vízből és a híd felé szaladtunk, hogy újra beleugráljunk a folyóba, fiatal lányok tűntek fel a híd előtt, szép sorjában, kettesével sétálgatva. Köztük volt Ő is, s mikor észrevettem, szerettem volna elsülyedni szégyenletemben. Későn! Legjobb lesz,

ha visszarohanok a vízbe — gondoltam — és a híd sarkánál megfordultam. Így aztán Ádám-kosztümben díszmenetet rendeztem a csabai szüzek előtt! . . .

A lemenő nap pirosló sugarai bearanyozták a friss festést és a fáradságos napi munka után boldogan vonultak be az inasok a sötét, hűvös műhelybe. De az olaj és firneisz szaga és a festék színe még tovább is ott élt az emlékezetemben, szinte úgy éreztem, hogy az egész világot elárasztja körülöttem! Máskor meg az történt, hogy egy gazdag zsidó kereskedő házában ajtót festettem. A nap sütött, égette a koponyámat és perzselte a homlokomat,· a létra forrósága áttüzesítette mezítelen lábaimat és a zsidó széles karimájú szalmakalapjában ott álldogált a lépcsőn, úgy ügyelt az utolsó ecsethúzásokra. Közben azt hittem, hogy lefordulok a létráról. Már túlságosan megelégeltem a mázoló-munkát!

Minden mesterembert irigyeltem, aki nincs kitéve a nyár forróságának, vagy a tél hidegének. Legelső sorban is a szabót. A létra tetejéről ragyogó színben képzeltem el, ahogy a hűvös, nyár műhelyben, vagy a fűtött téli műhelyben a szabó serényen kapkodja a varrótűjét, s nagyon szerencsésnek tartottam azokat a boldogokat, akik így dolgozhatnak.

Elhatároztam, hogy pályát változtatok és a legközelebbi vasárnapon felkerestem nagybátyámat és közöltem vele tervemet. Elpanaszoltam tengernyi bánatomat, bajomat, szomorúságomat — hiába volt minden. Szigorúan visszaparancsolt az asztalosműhelybe… Milyen boldogtalan voltam! Langi uram állandóan belém kötött, sokszor minden ok nélkül. Gyakran eltűnődtem, hogy vajjon mit vétettem megint? Annyit szidott és annyit gorombáskodott, hogy a kétségbeeséstől álmatlanul fetrengtem éjszakákon át. Akkoriban már megint a folyosón aludtunk, s egy éjszaka sírógörcsöt kaptam. Hangosan felzokogtam, már nem tudtam elfojtani keserűségemet.

Hálótársaim mind felébredtek és kíváncsian kérdezték, hogy mi bajom? Minél jobban faggattak, annál erősebben bőgtem. Elszaladtak-a majszterért, s ahogy ő felém közeledett, betetőződött a keservem. Mihelyst megpillantottam, gyorsan elbújtam a takaró alá.

— Mi bajod van? — förmedt rám szigorúan.

Sírástól felcsukló hangon válaszoltam:

— Sírok. Apámat, anyámat siratom . . .

Nem hazudtam. Őmiattuk sírtam. Mostanáig alig-alig gondoltam rájuk, de ezen az éjszakán olyan elhagyatott voltam és olyan egyedül éreztem magam, hogy egész múltam kísértett, mint valami szellem. A Vidovszki-gyerekekre gondoltam, akiket az anyjuk mindig kényeztetett és dédelgetett és ezerszeresen éreztem a magam nyomorúságát és a szomorú jelent. Tíz évvel öregedtem meg ezen az éjszakán. A reménytelen jövőt láttam és a szegénységet, meg a fenyegető örök szükséget és a halálos harcot a nehéz élettel. A másik oldalról pedig új kép kecsegtetett. Tudtam, hogy mindent elérhetek és rettenetes vágyat éreztem, hogy megszabaduljak ebből a környezetből. Ezen az éjszakán meghalt bennem a gyermek és új ember született! Mikor állatias gazdám otthagyott és morogva cammogott a csillagos ég alatt szobája felé, valami megmagyarázhatatlan, új erőre ébredtem, ami az ismeretlenség és vágyaim teljesülése felé vonzott. Ebben a pillanatban elhatároztam, hogy nem maradok tovább a háznál. Reggel aztán elhangzott a »Chlapci horka«, megint gyorsan felöltözködtem és újra előttem állott a könyörtelen jelen . . . Megkezdődött a munka. A legények bosszantottak, mert éjszaka sírtam, ők csak röhögtek, én meg bánatosan mondogattam:

— Anyám után sírok . . . anyám után . . .

Nem is törődtem semmivel. Mikor az udvaron akadt dolgom, ellenállhatatlan erő vonzott magával a kapu felé. Gondolkozás nélkül mentem ki az utcára. Egy pillanat alatt az országúton voltam.

VII.

Repülni szerettem volna szétfeszített szárnyakkal, mint a madár, amely kiszabadult a kalitkából. Hová? Merre? Pillanatig eltűnődtem ezen, aztán nyakamba vettem a lábam és futottam nagybátyám tanyája felé. Fél óra múlva kiértem a városból, megálltam és körülnéztem, de nem láttam mást, csak a három csabai templomtornyot, ahogy kiemelkedtek a házak fölött. Most aztán mihez kezdjek?

Előttem a végtelenbe húzódó országút, jobbról és balról óriási szántóföldek határolják és a kalászos rónaság úgy hullámzott, mint a tenger. Itt-ott kukoricás, a szemhatár alján apró házak, s még reggel volt, de a nap már égetően tűzött le a környékre. Paraszt-szekerek kocogtak az úton, nyomukban felszállt a por, mintha ködfelhő volna és állandó szürkeségbe burkolta a virágos mezőt. Madarak csicseregtek a fákon és vidám muzsikájuk beleolvadt a természet egyhangú nyugalmába. Szép, júliusi nap volt. A termékenység íehellete áradt szét a környéken és a földek fölött, s szinte érezni lehetett, hogy percről-percre érik minden. Cél nélkül, gondolkozás nélkül mentem előre az országúton. Néha futottam, néha lassítottam. Egy szekérre felkapaszkodtam, a gazdája szívesen elvitt egy darabon. Nem messzire, mert más irányban haladt. Az apostolok lován léptettem tovább. Meleg volt és a forró por sütötte csupasz talpamat,

Mit szól majd nagybátyám? Vajjon mivel fogad? — gondol-

Egyre tovább és tovább vándoroltam, mert tudtam, hogy a hátam mögött Langi uram van, előttem pedig a nagy világ. Néni is pihentem. Egyszerre csak feltűnt a délibáb. A magyar puszta éppen úgy ismeri ezt a természeti tüneményt, mint az afrikai síkságok. Az egész délibábos alföld összefolyik egy óriási tengerben, amely millió hullámot ringat, vagy egyetlen tükörsima víztáblát. Csalóka kép, amelyben visszaverődik minden, az egész környék. A délibáb ott volt előttem, átvágta az utat, eltűnt, majd újra megjelent, a házak megduplázódtak, mint a tükörben és a víz elárasztotta az egész látóhatárt. Szerettem volna megfürödni ebben a szép, tiszta vízben, de akárhogy kergettem, mindig csak a porban jártam, amely már perzselt, úgy, hogy lefeküdtem az országút szélére. Aztán tovább mentem, órák hosszat, porban, napsütésben. Időrőlidőre megálltam egy kútnál, mely úgy tűnt fel, mintha kegyetlen bosszúból szívná a föld vérét. Istenem, milyen szomjas voltam! A vályú körül mozgalmas élet volt. Itatták az állatokat és a parasztok letelepedtek falatozni. Erről tudtam meg, hogy dél van. A gyomromban ugyan már régóta ebédre harangoztak, de éreztem, hogy még messze kell mennem, amíg asztalhoz kerülök. De mennél közelebb jutottam, annál jobban izgatott, hogy mit mondjak nagybátyámnak és akármit mondok, mit fog rá válaszolni? . . . Megható beszédre készülődtem, amelyben nyomorúságomat mesélem el neki — gondolkoztam éppen — és lesz, ami lesz ... Ha nem érek célt — annál rosszabb! . . . Hirtelen kocsi állt meg velem szemben, amelyben Roek bácsinak egy barátja ült:

— Nézze meg az ember — itt a Miska!. . . Hová készülsz? Mit keresel az országúton? . . .

— Nagybátyámhoz megyek . . .

A jó ember látta, hogy nagyon félek és rábeszélt, hogy üljek be a kocsijába, majd visszavisz Csabára, Langi uramhoz.

— Köszönöm a szívességét, de nem fogadhatom el — mondtam. — Nem megyek vissza, s magam is eljutok oda, ahová akarok . . .

Két óra lehetett, mikor a kis tanyai házat körülölelő fákat megpillantottam. Beárnyékolták a szalmafödelet, s a szívem hevesen dobogott, mikor odaértem. A jó sorsra bíztam mindent, a házőrző kutya nem ismert, s hangos ugatással fogadott. Egy perc múlva már a konyhaajtóban álltam, ahol étvágygerjesztő, jófajta illatok csiklandozták az orromat. A cseléd nem ismert és barátságtalanul bámult felém, biztosan csavargónak nézett. Megnyugtattam és úri módon bemutatkoztam neki. Aztán — a szívem majd kiugrott — de kinyitottam a szobaajtót.

— Nini, Miska! . . . — szólt nagynéném.

Éppen bevégezték az ebédet. Hárman ültek az asztalnál. A harmadik egy kis gyerek, aki magas székben trónolt. Nagyon szép családi kép volt, most láttam először.

— Mi az ördög hozott ide? — kérdezte nagybátyám mérgesen és dörgő hangon.

Erre a megszólításra minden bátorságom eltűnt. Némán és félénken reszkettem az ajtónyílásban . . .

— Megszöktem ... — nyögtem ki végre. És sírva fakadtam.

— Mit csináltál? Megszöktél? . . . Na, ez szép dolog. Azonnal visszatakarodsz! Megértetted? Azért adtalak oda, hogy ott maradj. Itt nincs semmi keresni valód! Egy-kettő, pusztulj! Nem is akarlak látni! . . .

Azt hittem, hogy Roek bácsi majd csak megváltoztatja a tervet és nem mentem ki a szobából. Erre újra megismételte a parancsót, most már olyan hangon, hogy minden reményem elveszett. Hát jól van! Gyerünk! . . . Nem ellenkeztem tovább, s mentem ki

a szabad ég alá, amely tán sohase látott olyan szerencsétlen gyermeket, mint én voltam.

Most aztán hová menjek? . . . Enni — ez volt a legfontosabb, mert a forróságban nagyon eltikkadtam és megéheztem a vándorlásban. Első pillanatban a szolgálótól akartam kérni valami ételmaradékot, de büszkeségemben elálltam ettől a tervtől. Inkább elhatároztam, hogy elmegyek az Apponyi-gazdaságig, ahol volt egy ismerősöm. Odáig még egy jó órát kellett gyalogolnom, ami valósággal lehetetlennek látszott, úgy el voltam csigázva, de nem akadt más választásom és bátran nekivágtam az útnak.

Már messze jártam a tanyától, mikor nagybátyám úgy látszik megszelídült és minden irányban kiküldte embereit, hogy megkeressenek. Visszamenjek? Soha! De egy óriási parasztgyerek megfogott és nem engedett el addig, míg nagynéném is oda nem érkezett. Kérlelt, hogy menjek vissza. Le kell szögeznem, hogy nagy elhatározásba került, amíg engedtem a szándékomból. A néni úgyszólván erőszakkal cipelt vissza magával és útközben azt erősítgette, hogy nagybátyám csak tréfált velem. A szolgáló közben észrevette, hogy egy kis családi dráma játszódott le a famíliában, s felmelegítette az ebéd maradványait. Nagyon, nagyon ízlett az étel, pedig könnyeim valósággal elsózták, mert sűrűn potyogtak a tányérba. Nagybátyám ezalatt faggatott, hogy mi történt velem és én minden szónoki képességemet összeszedve elpanaszoltam keserveimet és kijelentettem, hogy szabóinas szeretnék lenni.

— Majd meglátjuk mi lesz — felelte. — Addig is, míg eldől, itt maradsz nálunk! . . .

Most már nem törődtem vele, hogy Langi uramék mit szólnak a szökésemhez. Két-három napig tartott a boldog élet. Nem tanultam és nem dolgoztam, enni-inni volt bőven, a jó ebéd után pompás vacsora következett! Mégis kíváncsi voltam, hogy mi lesz

ennek a vége? Nagybátyám nem is említette, hogy visszaküld,- sőt azt vettem észre, hogy jókedvűen hagy rám mindent. A boldog semmittevésnek adtam át magam, mire egy reggel így szólt:

— Tulajdonképen elég volt a lustaságból. Biztosan jól tudsz festeni, hát mázold be a kocsimat!

Kétkerekű talyigáját gondolta és sorsának senki sem szegülhet ellene! . . . Másnap már újra festéket kevertem, hogy bemázoljam a kocsit, sőt az ajtókat is és azon tűnődtem, hogy tulajdonképen semmi különbség nincs aközött, hogy valaki a nagybátyja holmiját festegeti, vagy a csabai polgárok kerítéseit.

Alig készültem el ezzel a munkával, bútorokat javítgattam. Mikor aztán a konyhában nem akadt egy rozoga szék sem és egyetlen asztal-lába sem döcögött az egész tanyán, szóval négy-öt hét múlva, mikor mindent, mindent elvégeztem, amit csak rám bíztak: nagybátyám komolyan beszélgetett velem.

— Látod, látod: már egészen a szívedhez nőtt az asztalosmesterség. Gyere, menjünk vissza Csabára!

Így is történt. A majszter úr és az inas újra összekerültek és kölcsönös kimagyarázások után: megint ott voltam a régi helyen.; Nem bántam meg, amit tettem és nem sajnáltam az egészét, annál is inkább, mert ez az öt hét beleszámítódott az inaskodás éveibe.

Ekkor pusztított Magyarországon a kolera, s nap-nap után szedte tengernyi áldozatát. Az asztalosműhelyből koporsógyár lett. Alig győztük a sok munkát, s heteken át csak koporsót ácsoltunk. Már irtóztam a nádvesszőtől, amit behoztak a műhelybe, hogy a halott hosszát jelezzék vele. A kolera nem gátolt meg abban, hogy valahányszor Vidovszkiék kertjébe mentem: megrakjam zsebeimet éretlen, zöld almával. Rögtön megzabáltam a gyümölcsöt, aztán féltem és reszkettem, hogy beteg leszek és mindig megfogadtam, hogy

soha többet nem csinálok ilyen bolondságot.. . Végre az idő mindent elvitt és a kolerát is .. .

Negyedik nyáron ettem már Vidovszkiék kertjében az éretlen gyümölcsöt. A gyerekek, akik egész évben a gimnáziumban voltak, éppen vakációra jöttek haza. Mihelyst meghallottam az örömhírt, alig vártam a vasárnapot, hogy hozzájuk repüljek. A vasárnap gyorsan eljött, sajnos csak azért, hogy álmaimból felébresszen.

Anélkül, hogy tehettem volna róla, az idő óriási különbséget varázsolt közém és a Vidovszki-gyerekek közé. Ok egyre fejlődtek és felfelé haladtak a létrán, míg én elmaradtam és lefelé sülyedtem. Ezt a távolságot nagyon is éreztem...

A gyerekek éppen látogatóban voltak. Az utcaajtóban vártam, hogy hazajöjjenek. Az ebéd ideje már elmúlt, mikor feltűntek a saroknál.

— Szervusz Laci! Szervusz Feri! — rohantam feléjük.

— Szervusz Miska!

Kezet fogtunk, de ez a kézszorítás olyan hűvös volt, hogy majd megfagyott belé a szívem.

— Na, tudsz-e már szép tulipánokat festeni a parasztládákra? — kérdezték gúnyosan és én elsápadtam.

— Velünk jösz? — mondták aztán.

— Igen — feleltem egész megzavarodva és félénken.

Az a pár lépés, az utcáról a házba valóságos kálvária volt rám nézve. Zavarodottan lépkedtem mellettük. Ok meg vidáman beszélgettek, közbe-közbe felém fordultak egy pillanatra, jó szívvel, udvariasságból. De éreztem, hogy régi, meleg barátságunk megszakadt, hosszú-hosszú időre, talán örökre ...

VIII.

Felszabadultam és azt hittem, hogy most kezdődik az élet, az igazi — szabad leszek és boldog. Ezekkel az érzelmekkel távoztam Langi uramtól, legelőször is nagybátyám birtokára, hogy ott megeszéljük jövendő terveimet és döntsünk a további sorsom fölött. Egy-két hétig pihentem, aztán megállapodtunk, hogy Aradra megyek, ahol a két kezem munkájával keresem majd a kenyerem. Egész magamra voltam utalva) Sok jó tanácsot és öt pengő forintot kaptam útravalónak. Nagybátyám pedig velem jött és bekísért Csabára.

Október vége felé volt, amikor köd ül a szürke tájékon és a természet gyászruhába öltözködik. Nemsokára az állomáshoz érkeztünk — nemrégen építették az arad-szolnoki vasutat — és mélységes meghatódás fogott el. Csaba egészen beleolvadt a ködbe, csak a templomtornyok emelkedtek ki a házak fölött és a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát. Aztán a mozdony fütyölt és a szívem elkezdett vadul kalapálni. Vájjon nem a feltámadás trombitája-e a mozdony sivítása, amely megnyitja előttem a gyermekévek képzelt ábrándjainak valóságát? Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, várva-várt jövendő csábított és nyugtalanul kérdezgettem magamban: hát most mi lesz? Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem, mikor megöleltem nagybátyámat és beszálltam a harmadik osztályú kocsiba.

Magam maradtam, gondolkozni kezdtem, azaz álmodozni és a vonat robogása csak növelte képzelődéseimet. Megtapogattam zsebemben az öt forintot, s azt hittem, hogy most már nem kell visszariadnom semmitől, nem érhet semmi baj és semmi veszedelem. Útitársaimnak gyors nyíltszívűséggel mindjárt elmeséltem körülményeimet, s az egyik rögtőn védőszárnyai alá fogadott. Mikor hat óra táján megérkeztünk Aradra, segített is nekem, hogy ládámat a »herberg«-be vigyem.

A »herberg« olyan helyszerző-féle korcsma volt, ide jártak az összes állástalan mesterlegények. Szerencsétlenségemre éppen szombat este volt, s már nem kaptam szállást. Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban nevetgéltek, ettek-ittak az emberek, egyszóval olyan élet volt itt, mint amilyent Zola szokott lefesteni a regényeiben. Nem tudnék versenyezni vele ebben a festésben, hát nem is próbálkozom, csak azt akarom elmesélni, hogy én hogy nézhettem ki ilyen környezetben. Egyedül, elhagyatva, bambán és tájékozatlanul tévelyegtem az emberek között, nem mertem leülni sehová se. Pedig egyre az járt az eszemben, hogy most már olyan vagyok mint a többiek, felszabadult mesterlegény, egyenjogú, egypajtás — mégis inasnak, alárendeltnek éreztem magam s ez nagyon szerencsétlenné tett és elszomorította A herberg gazdája észrevette zavaromat, s megígérte, hogy segítségemre lesz. Bevezetett a társaságba, ahol legelőször is egy régi törzsvendég fogott velem kezet, aki jóindulattal közeledett felém, sót barátjának nevezett, aztán \eültetett maga mellé egy asztalhoz, ahol ő kártyázott a többiekkel. Néhány perc múlva elmeséltem neki mindent, elejétől az öt forintig, s ettől kezdve a tizenötéves legény és az ötvenéves ember bizalmasak lettek. Őszintén szólva büszke voltam a barátságára, s azt hittem, hogy most már biztosítva van a jövőm, hiszen ez az ember vett pártfogásába! Ittunk, beszélgettünk és szórakoztunk, öreg bará-

tom amellett szenvedelmesen keverte a kártyát. Egész melléje bujtam és osztás közben egyszerre csak ezt súgta a fülembe:

— Nem adnád kölcsön egy pillanatra az öt forintot?

— Nagyon szívesen — válaszoltam.

Gondolkozás nélkül odaadtam neki, hiszen úgyis rettegtem állandóan, hogy még el találom veszíteni a zsebemből. Most legalább biztos helyen van — állapítottam meg magamban — és nyugodtan aludni mentem, ő meg tovább kártyázott a pénzemmel.

Másnap, vasárnap reggel, ígéretéhez híven, új barátom egy műhelybe vezetett. Micsoda műhely volt!... Sötét, piszkos odú, ahol a mester dolgozott a kis fiával. Mit csináljak? Jobb hiányában beszegődtem, ígérte, hogy ennem ad és szállást kapok nála. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi bérben állapodtunk meg. Gondoltam, addig itt maradok, míg valamelyik nagy műhelyben nem kapok állást, ahol aztán tovább tanulhatok. Másnap, hétfőn, munkába álltam. Barátom újra elkísért, s én leírhatatlanul szomorú lettem, mikor észrevettem, hogy ez az ember, akiben teljesen megbíztam, köszönés nélkül kiszökik egy ablakon és eltűnik az öt forintommal.

A kis műhely bizony nyomorúságos volt, de elszántan láttam a munkához, csak nagyon boldogtalan voltam. Az első hét elmúlt, s én vasárnap a városba mentem, hogy széjjelnézzek. Vissza» felé sehogyse találtam haza, eltévedtem. Órákhosszat vándoroltam össze-vissza, de már nem lehettem messze a műhelytől, mert a gazdám kis fiával találkoztam. Boldogan üdvözöltem és megkérdeztem, hogy merre vezet az út hazafelé? A kis csirkefogó éppen az ellenkező irányba mutatott, s én újra sokáig kóboroltam, míg holtra áradtan megérkeztem a műhelybe. Félig holtan estem össze, hiszen egész nap nem ettem semmit. A kölyök pedig kacagott, s a markába röhögött, hogy becsapott engem. Akkor ráeszméltem, hogy már

legény vagyok, s neki rontottam az inasnak, aki pedig nagyobb és erősebb volt nálamnál. Kézzelfoghatólag akartam neki megmagyarázni, hogy milyen tisztelettel tartozik a »feljebbvalóval« szemben. Sajnos, az erő legyőzte az igazságot. Egész nap nem ettem semmit, egész héten nem kaptam fizetést, de most jó verést kaptam, még élénken emlékezem rá. Az egész család nekem rontott: apa, anya és a fiú. Így léptem a világba! Gyorsan összeszedtem a cókmókomat és visszamentem a herbergbe. Azt hittem, hogy majd csak kapok másik állást,

Szerencsémre nagybátyám levelet írt egy aradi ügyvéd barátjának, akit megkért, hogy szerezzen nekem olyan helyet, ahol tovább tanulhatom a mesterségem. így kerültem abba a műhelybe, ahol két esztendőt töltöttem el. Nem akarom olvasóimat untatni apró-cseprő eseményekkel, melyek életem új állomásán történtek! Képzeljenek el egy tizennégyesztendős kölyköt, aki alig ért valamihez, s önállóan kell eltartania magát. Hetenkint két forintot kerestem, néha ötven krajcárral többet is. De már megszoktam a nyomorúságot és a gondot és nem is jutott eszembe, hogy jobban is lehetne élni! A legnagyobb nélkülözést is egész természetesnek találtam. Mindenesetre azt reméltem, hogy később majd csak megváltozik a helyzet, hiszen nem maradhatok örökre ilyen körülmények között. Aztán hirtelen megundorodtam a foglalkozásomtól, s ettől kezdve még rettenetesebb volt minden. Mártíromságomat az okozta, hogy napnap után öt órakor munkába álltam és ez a munka nem volt kedvemre és a kivezető utat nem találtam meg, hasztalanul kerestem mindenfelé . ..

Egyetlen vigasztalásom volt, hogy este, hét óra után, mikor a műhelyben bevégeztük a munkát, felkerestem csabai barátaimat, akik Aradon jártak gimnáziumba. Az estéket mindig velük töltöttem. Ok tanultak és másnapi feladataikat írták a füzetükbe. Azt gon-

dolják, hogy én rajzoltam az alatt? Oh, nem! Abban az időben egy csepp kedvem sem volt a rajzoláshoz... Fekete betűket firkáltam a fehér papirosra, rímeket faragtam és irodalmi vágyaim voltak. A műhelyben természetesen sokszor kigúnyoltak e miatt, úgy, hogy jól megfizettem új álmaimnak az árát. Sok ízléstelen tréfát tűrtem el e miatt. \

Úgy éreztem, hogy napról-napra szerencsétlenebb vagyok, hiába néztem a jövőbe, mindenfelé el volt zárva az út. Még csak reményem sem volt, hogy megszabadulok attól a környezettől, amely napról-napra elviselhetetlenebbnek tetszett. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is megtörtem, összeestem. így például hat hónapon át nem ettem meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis darab szalonnát, vagy sajtot és egy korty bort ittam hozzá. Ez az életmód természetesen nagyon legyengített. A második év végén már egész rossz bőrben voltam, alig volt jártányi erőm és gyakran kiütött rajtam a láz, úgy, hogy dolgozni sem tudtam. Mi lesz velem? — aggódtam magamban. —- A magad embere vagy, másra ne számíts — zúgott a fülembe állandóan nagybátyám figyelmeztetése.

Betegen, agyonhajszolva, összetörve visszaindultam nagybátyámhoz. ' Csak annyi pénzem volt, hogy éppen elutazhattam hozzá. Most már Gyulán lakott, ahol időközben nagyon jó állást szerzett magának. Nem mondhatom, hogy túlságos szívesen fogadott. Fogalma se volt arról, hogy nyomorgók és beteg vagyok.

— Mit csináltál megint? — ordított rám. — Ilyen semmiség miatt otthagytad a helyedet? ...

Másnap nagy lázam volt, s mikor ezt látták, gyorsan elküldtek az orvosért, aki váltólázat állapított meg és gondosan kezelt. Néha egész jól éreztem magam, csak gyenge voltam nagyon. Minden második napon aztán jött a láz és ezen az orvos sem segíthetett. Úgy feküdtem, mint az élő halott, tétlenül és nagyon unatkoztam.

Rajzolni kezdtem, hogy valamivel eltöltsem az időt. Néha újra elfogott a vágy, hogy régi álmaim teljesüljenek és áhítattal bámultam a falon a metszeteket. Egy szép napon a legnagyobbat és legnehezebbet leemeltem a szegről és boldogan nekiültem, hogy lerajzoljam.

Az volt a baj, hogy nem élvezhettem nyugodtan ezt a gyönyörűséget, mert mindig az jutott eszembe, hogy ha meggyógyulok: visszaküldenek az asztalosműhelybe. Istenem, hányszor gyötört keservesen ez a gondolat! így hát ne csodálkozzanak, ha bevallom, hogy nem is akartam meggyógyulni- Két lázas nap között mindig volt egy lázmentes napom, amikor zavartalanul rajzolhattam. Az orvos utasításait nem igen tartottam be, legkevésbé azt, amelyik az étkezésre vonatkozott. A láz után mindig nagyon éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, utána állandóan teleettem magam. így húztam-húztam a betegséget, s arra használtam fel az időt, hogy a szobában levő összes metszeteket lerajzoltam.' Egy este aztán, éppen a legnagyobb magyar politikus: Széchenyi István arcképét szedtem le a falról, odaállítottam két gyertya közé az asztalra és elkezdtem másolni. Nagybátyám készült valahová és éppen öltözködött. Csak egy röpke pillantást vetett megkezdett munkámra, aztán kiment a szobából. Nagynéném is aludni tért, s én egyedül maradtam. Olyan boldog voltam, mint a szerelmes, akit végre magára hagynak a kedvesével, s nyugodtan, zavartalanul élvezheti a boídogság édes perceit. Pontosan emlékszem erre az estére. Minden perc az eszemben van még, ahogy előre haladtam a rajzolással. Milyen türelmetlenül vázoltam fel először a körvonalakat, aztán milyen boldogan kezdtem el, hogy a szakállat, a bajuszt és a szemet megrajzoljam... Lassankint kialakult a rajz és a papiroson megjelent Széchenyi feje, valóban hasonlított az eredeti képhez. Hirtelen megszólalt valaki a hátam mögött:

— Te még nem alszol?

A nagybátyám, ki közben hazajött. Féltem, hogy kikapok tőle. O csak odanézett a rajzomra, látszott rajta, hogy nagyon meg van lepődve és hosszasan szemlélte az arcképet, amely már majdnem teljesen elkészült. Végre megszólalt örvendezőn:

— Nna! Talán még festő is lehet belőled! ...

Egész éjszaka nem tudtam aludni és másnap újra nagy láz gyötört, de én csak reszketve és vacogó foggal motyogtam magamban: — Talán még festő is lehet belőled!...-

Istenem, remélhetek-e ennél szebbet? Festő, festő!... Még nem is gondoltam rá, hogy valóban az leszek, de tudom, hogy ettől kezdve már nem firkáltam tovább össze-vissza céltalanul. Éreztem, hogy alaposan kell rajzolnom és nem azért, hogy csak az unalmat elkergessem. Komoly tanulmányszámba ment mostantól minden ceruzavonásom.

A láz nem múlott, s nagyon sok hónap telt el anélkül, hogy javult volna az állapotom. Arzént szedtem és sok gyümölcsöt ettem, de ezeken kívül minden mást is, amit az orvos megtiltott. Csak azért, hogy minél tovább a pusztán maradhassak, betegen, gyengélkedőn. Közben megérlelődött bennem az elhatározás, hogy festő leszek. Az asztalosműhelyt már egészen elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetnek tűnt fel előttem az egész mesterség, ami elől bottal és kővel kergetnek. Nemsokára aztán a nagybátyám ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

— Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz egy-két rajz-órát, hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is!...

Örültem is, meg nem is az ajánlatnak. Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam hegyéig elfogott az utálat. Most már beleszoktam a gondolatba, hogy festő leszek és nem akartam visszamenni az asztalosműhelybe. Mindenesetre nem ellenkeztem, gondoltam, a rajzórákat semmiképen sem szabad elszalasz-

tanom. Másnap nagybátyám elvitt egy Fischer nevű német festőhöz. Azt mondta, ez a legalkalmasabb mester, akitől sokat tanulhatok.

Leírhatatlan örömmel indultam el Fischerhez, egész úton gyönyörűséges tervek és gondolatok kergették egymást a fejemben. Elfogódva kopogtattam be az ajtón, és mennyei hangnak tetszett az invitálás:

— Tessék!

. . . Vajjon ki ő, aki megnyitja előttem a világ kapuját, s megmutatja az utat, amely bizonytalan cél felé vezet, de ellenállhatatlan varázs késztet, hogy csak induljak el rajta ... — Tessék! — hangzott belülről egy éles hang, eszményképem hangja . . . Nem ábrándoztam tovább, rátettem kezem a kilincsre, kinyitottam az ajtót és beléptem a szobába. Óriási karosszékben ült a mester, a lába a levegőben lógott és pipázott. Valóságos füstfelhő vette körül, úgy, hogy alig látszott ki belőle.

Egy pillanatra semmit sem láttam a füsttől. Mikor már a szemem megszokta, észrevettem a bútorok körvonalait. Es láttam, hogy festékes paletták, lécekre szegezett vászon, megkezdett vázlatok ésvaz állványon egy munkában lévő cégér hever szerteszét a szobaban, s művészi rendetlenség uralkodik mindenfelé. Olyan művészi rendetlenség, amikor a festő rengeteget dolgozik, de nem ad el semmit. Valami jóleső, nagyszerű érzés fogott el. Boldogan szívtam be a levegőt, s úgy éreztem, hogy a nehéz, fojtó pipafüst rózsaszínű felhő, amely a sasmadár helyett magával ragad, s második Ganymedesként elrepít a végtelenbe. Olyan volt, mint egy korty víz, amit utolsó percben nyújtanak oda a szomjúságtól haldoklónak...

IX.

Fischer a bécsi akadémia tagja volt és egész visszavonulva élt abban az elhagyott fészekben. Németországban született és egy szót sem tudott magyarul, pedig már régóta lakott Gyulán. A műterméből aíig-alig mozdult ki, egész nap cégtáblákat, cégéreket, szentképeket festett, meg portrékat, amelyeket legtöbbször csak másolt. Száz és száz képet halmozott fel a műtermében és egész nap pipázott a rengeteg olajfestmény között. Ő volt hát a »mester«, akitől tanulnom kellett, s akit megkértem, hogy hetenkint három órát adjon nekem.

— Szívesen. Miért ne? . . . — válaszolta.

Öt perc alatt megegyeztünk. A mester szűkszavú ember volt, de ha keveset beszélt is, annál többet pöfékelt és füstölgetett. Másnap papírt, ceruzát szereztem és úgy mentem el hozzá. Az öreg Fischer a sarokba vezetett, leültetett az asztalhoz és egy mintát tett elém, hogy másoljam le. Minden, amit magam körül láttam, a vásznak, a festék, az ecsetek, a gipszlenyomatok és a paletták úgy zavarba hoztak, hogy nem is tudtam dolgozni. Őszintén szólva nem is voltam megelégedve azzal a mintával, amelyet elibém tett. Sokkal szívesebben kezdtem volna bele valami nagyobb, komolyabb dologba. Az órának gyorsan vége lett és Fischer atya nagyon rendszerető volt, egy perccel sem hosszabbította meg az időt. Mikor a mutató az óra végét jelezte, pontosan elbúcsúzott tőlem, nem várt egy pillanatig sem. Pedig olyan szívesen maradtam volna tovább is a műteremben, de ez a kívánságom csak nem teljesült! . . .

Mégis boldog voltam és borzasztóan lelkesített minden, amit nála láttam. Otthon folyton-folyvást rajzolgattam. Egy darab rajzolószenet loptam el a műteremből és már útközben telepingáltam a házak falát mindenféle emberi alakkal.

Mikor nem voltam lázas, pontosan jártam az órákra és hetenkint háromszor állandó látogató voltam Fischer mester műtermében. Örömmel és áhítattal jártam el ide, nem a tanítás miatt, hiszen az öreg úr édeskeveset foglalkozott velem, hanem azért, mert benne élhettem a műterem levegőjében, megfoghattam az ecseteket és a festéket, a kezembe vehettem a palettát és nézhettem, ahogy Fischer dolgozik. Az utóbbi élvezetben ugyan csak ritkán volt részem.

Telt-múlt az idő. Már tudtam, hogy festő leszek, s ennek a gondolatnak éltem. Alig hat hét óta jártam Fischer mesterhez, mikor egy napon kopogtattak az ajtón. — Tessék ... — hangzott belülről a felelet. Erre a szóra nyílt az ajtó és egy ötven év körüli öreg úr lépett be a műterembe, akit láthatóan meglepett a cigánycsendélethez hasonló kép, amely fogadta. A sűrű füsttengeren át ugyan nagyon keveset láthatott, csak odament a mesterhez és bemutatkozott. Azt mondta, hogy ő is festő, aki a gyulai Wenck-. heim-palotába jött, ahol a régi családi arcképeket másolja. Németül beszélgettek, nem értettem, hogy miről van szó. Az idegen aztán felém fordult és magyarul kérdezte:

— Szeret rajzolni?

— Nagyon.

Elmeséltem neki, hogy hetenkint háromszor jövök Fischer mesterhez, de szívesen itt maradnék akár örökre is.

Úgy látszik az idegent érdekelni kezdte a dolog. Alaposan kikérdezett minden dolgom felől, aztán meghívott, hogy menjek el hozzá, s vigyem el összes rajzaimat.

Természetesen nem vártam sokáig és hamarosan felkerestem. A hónom alá szedtem minden munkámat és a kastélyba siettem, ahol éppen munka közben találtam a mestert. Óriási nagy teremben dolgozott, ahol semmi más nem volt, csak egy csomó portré a falon. Parókás ősök képei, eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jövetelemnek, megnézte rajzaimat és kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, csak jöjjek el hozzá és dolgozzam nála. Képzelhetik örömömet! Ettől kezdve, amikor csak nem volt lázam, mindig nála dolgoztam. Jóltevőmet Szamossy-nak hívták. Mialatt festegetett, meséltem neki életemről és sírva panaszkodtam, hogy vissza kell mennem az asztalosműhelybe.

— Dehogy kell — mondta. — Hiszen olyan ügyes és tehetséges, hogy többre viszi, mint valami asztalos! . . .

Ezzel a mondattal dőlt el a sorsom.: Most az aradi visszautazásnak még a gondolata ellen is tiltakoztam. Lesz, ami lesz! Legelső sorban is festő vagyok! Roek bácsinak sejtelme sem volt, hogy mi történik, hiszen attól a naptól kezdve, hogy azt mondta:

— Talán még festő is lehet belőled! — valószínűleg nem is gondolt többet a dologra. Anélkül tehát, hogy elárultam volna neki a nagy szerencsét s testestől-elkestől festő lettem. Kora hajnaltól, késő estig szívvel, lélekkel dolgoztam. Nappal Szamossynál voltam és másoltam a portrékat, este aztán odahaza próbálgattam a magam lábán járni. Ahogy elnéztem nagybátyám lakásában a rézmetszeteket, az jutott eszembe, hogy ezek nem másolatok, hanem a művészek eredeti munkái! Feltettem magamban, hogy én se csinálok szolgai másolatokat, csupa eredeti dolgot fogok rajzolni. Egy-két új vázlatomat megmutattam a mesternek, aki egyik ámulatból a másikba esett, mikor végignézte azokat.

Csakhogy a láz nem múlt el, s napról-napra gyengébb lettem. Néha összeestem, elájultam, de mindez csak élesztette bennem az

új lángot. Nagybátyám végre is aggódni kezdett folytonos betegeskedésem miatt, s megunta az orvos egyhangú receptjeit. Kijelentette, hogy ő maga fog meggyógyítani: homeopatikus módszerrel, amellyel — szerinte — csodákat lehet elérni. A házi gyógyszertárból orvosságot adott, amit bevettem és megparancsolta, hogy koplaljak. Nagyon éhes lettem. Átkutattam a konyhát és a szekrényeket, végre is felfedeztem egy nagy fazék káposztát. Megkóstoltam, bizony nagyon jól esett. Élet és halál közt választottam. Koplaljak tovább, vagy haljak meg a káposztától? Csak rövid ideig gondolkoztam, s az utóbbi jobban tetszett. Óriási étvággyal gyorsan nekiláttam a nagy fazék káposztának.

Csak vártam a hatást, de a halál nem jött, sőt csodálatos módon a láz is elmaradt. Két, három nap is elmúlik, s még mindig nincs itt a láz! Öt, hat nap — és csak nem jelentkezik! Nagybátyám tombolt örömében, mert azt hitte, hogy az ő csodagyógymódja segített rajtam. Sejtelme sem volt a fazék káposztáról . . . Csak nagynéném tudott a dologról, aki halálos izgalmakat állt ki a káposztaevés után, mert nem tudta, hogy mi lesz a vége. Mikor aztán minden jóra fordult, előállott a titokkal és leleplezett nagybátyámnak, aki dühösen kifakadt:

— Nem lehet tudni semmit. Nem biztos, hogy a káposzta gyógyította meg, valószínűbb, hogy a csodakúra! . . .

A fő az, hogy tényleg meggyógyultam. Csak nem akartam erősödni és az ájulások nem múltak el. Vissza kellett volna térnem a gyalupadhoz. Legalább is nagybátyám rámrivalt egy reggel:

— Micsoda? Nem akarsz menni?

— Nem.

— Miért nem?

Gőgösen feleltem erre:

— Mert festő vagyok . . .

Képzelhetik, hogy milyen arcot vágott.

— Mit mondtál? — Festő? . . . Tán megbolondultál?

— De bácsikám, hiszen te is mondtad, hogy még festő is lehet belőlem . . .

— Ostobaság! Hát komolyan vetted? . . .

— És Szamossy mester is azt mondta ... — próbáltam közben megjegyezni.

Elmeséltem, hogy megismerkedtem Szamossyval, aki biztatott és ösztönzött, hogy ne csüggedjek, mert szép jövő vár rám. Roek bácsi nagyon meglepődött. Egészen oda volt, hogy milyen szilárd az elhatározásom. Aztán ijesztgetni kezdett és előadást tartott a festészetről és a művészetről, a pálya összes nehézségeit leírta, tanulásról, szorgalomról beszélt, történelemről, aésthetikáról, anatómiáról, távlattanról és általános műveltségről, amely nélkül festő nem boldogulhat. — Éveken át kellene szorgalmasan tanulnod — tette hozzá - hogy festő legyél! . . .

Ha tudtam volna, hogy nagybátyámnak igaza van, talán meghajoltam volna akarata előtt. De nem is sejtettem a valót és gyerekes ártatlansággal hazudtam neki, hogy Szamossy mindezt már elmondta. Egyébként már értek is a festészethez, ceruzával nagyon jó portrét rajzolok és hogy mindezt bebizonyítsam: megkértem nagybátyámat, hogy üljön nekem modellt.

Szegény ember. Tulajdonképen igaza volt, mégis belekerült a csapdába, ahonnan nem tudott kiszabadulni. O tudta, hogy milyen nehézségekkel jár a festő pályája. De azt már nem érezte, hogy a festő könnyen elviseli a nehézségeket.

Elfogadta ajánlatomat. Először is megmutattam neki összes vázlataimat, amelyekről nem is tudott. Elibe tettem az albumot, s ő a ceruzarajzokban felismerte a szolgálót, a szomszédokat, a susztert, a házakat és az utcasarkot. Most már nem volt más hátra, mint

az, hogy saját arcképe jól sikerüljön. Rögtön megkezdtem a munkát. Csak nagynénémnek volt egy-két kifogása, mindenki más el volt ragadtatva. A suszter nagyon dicsérte:

— Szakasztott a Roek úr! Éppen olyan! Mintha csak a szájából köpte volna ki! . . .

Nagybátyám — mit tehetett egyebet — a fejét csóválta és beleegyezett:

— Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy' akarod megkezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban az anyagi támogatás! . . ,

Ez volt a legkisebb gondom, nem is törődtem vele. Nagybátyám végzését szentesítette a doktor határozata is, aki alaposan megvizsgált és kijelentette, hogy valóságos veszedelmet jelent, ha visszaküldenek a gyalupadhoz. Olyan gyenge vagyok, hogy el se bírnám a szerszámokat! . . .

Végre . . . Végre . . .

Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem abban a pillanatban, amikor eldőlt, hogy nem leszek asztalos! Nem, nem, soha többé! . . . Ez a kísértet, amely legédesebb álmomat is megzavarta, egyszerre eltűnt, elszállt örökre! Szerettem volna az egész világnak odakiabálni:

— Nem leszek asztalos!

De csak magamban mondogattam, hiszen a világ úgyse sokat törődött volna vele.

Most hát megnyílt előttem a pálya, s a gyerekkor ártatlan álmodozása valóra vált. Természetesen azt nem is sejtettem, hogy mi lesz belőlem, milyen festő leszek. Csak festő akartam lenni, aki dolgozhat. Ez volt egyetlen kívánságom. Művészi törekvésem nem terjedt túl azon, amit eddig láttam, ahol egy nagy teremben a mesterem másolta a képeket. Szamossy ugyan gyakran mesélgetett nekem híres festőkről, Tizian-ról, Veronese-ről, Michel Angelo-ról

és arról, hogy van egy úgynevezett festőművészeti akadémia, ahol remekműveket látott és örökbecsű képekről mesélt, miközben egyre festett és én ott álltam mellette és azt hittem, hogy mindaz, amiről szólott, éppen olyan, mint drága, aranyos mesterem sok-sok képe. Azt hittem, hogy ő éppen olyan híres, mint azok. Csak csodáltam és úgy éreztem, hogy az elmúlt világban lehetett sok nagy festő, de az élők között egyedül ő számít: Szamossy mester!

Folyton dolgoztam, s különböző tanulmányokat rajzoltam, amiből azt hittem, hogy később nagy hasznom lesz. Reggel öttől nyolcig történelmet, nyelvtant és mythologiát tanultam — mindenből csak egy keveset. Nyolc órától tizenkettőig természet után, vagy gipszfigurákat rajzoltam. Délután anatómiával foglalkoztam és este-felé tervezgettem. Az idő gyorsan múlott, nagyon gyorsan. Szamossy már befejezte munkáját a Wenckheim-palotában és útra készülődött. Elhatároztam, hogy vele maradok, akárhová megy is

— Miből fogsz megélni? — akadékoskodott nagybátyám.

— Még nem tudom, de majd csak lesz valahogy! . . .

Nemsokára azután Szamossy tényleg elutazott, én Gyulán maradtam és vártam az értesítést, hogy hová menjek utána. Aradra ment, Zsilinszky grófékhoz, azaz jobban mondva a gróf megengedte neki, hogy egy üres házba beköltözzék. Az egész házban nem lakott senki, csak a kapus. Hely volt hát bőven, s ez volt a szerencsém. Szamossy írt és utána mentem. Nagy elégtétellel szemléltem most Arad városát, amelyet éppen két évvel ezelőtt hagytam el!

1862 januárjában volt. Szamossy a második emeleten lakott, egy szobában és egy előszobában. A szoba volt a szalon, a műterem és a háló-helyiség és nem lehet ráfogni, hogy gazdagon volt berendezve. Szamossy mester festőállványokból ágyat épített. Ládákra és kofferekre rakta az állványokat, szalmazsákot dobott az építkezés tetejére s — ha nem tévedek — egy szőnyeget is, de ez aligha Smyrnából került

ide. Csak éjszaka volt ágy ez az alkotás, nappal díványnak használták. Az asztal egyúttal a mosdó szerepét is betöltötte — ez volt a híres bútorzat. Egy hónapig az előszobában aludtam. Este a padlóra vetettem meg a vackomat, reggel aztán felszedtem és összepakkoltam. Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon és gyönyörű rendben tartottam a lakást. És így is volt rendjén, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet, s mással úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát.

Mert tényleg úgy volt. Szamossy igazán szeretett, s nemcsak festeni tanított, de nevelt is. Nagyon művelt ember volt, s szomorúan látta, hogy én mennyire tudatlan vagyok. így aztán igyekezett fogyatékos képzettségemet kipótolni. Minden napra adott fel leckét, s ha este otthon maradt: mesélni kezdett a történelemből és írásbeli dolgozataimat javítgatta. Egyszóval arra törekedett, hogy ha nem is nagyon, de olyan általános műveltségem legyen, amellyel bátran a világ szeme elé kerülhetek. Világi és művészi ismereteim gyarapítása közben teltek-múltak a napok. Az elsővel azért foglalkoztam, mert tudtam, hogy szükséges, a másodikhoz pedig szívvel-lélekkel vonzódtam.

Találkoztam csabai barátaimmal is, akikkel már asztaloskoromban összejöttem. Ok gimnazisták voltak, de úgy láttam, hogy a társadalmi létrán már föléjük kerültem, s most már nem éreztem magam olyan rosszul a társaságukban. Mennyit szenvedtem titokban, a szivem legmélyén, amikor azt hittem, hogy utainknak el kell válni, mert én belefulladok a gyaluforgácsba, a porba, a piszokba, mialatt ők előre haladnak! Most már mindez elmúlt, s az aradi diákok maguk közé fogadtak, s közéjük kerültem, a baráti társaságba.

X.

A diákok között én voltam az egyetlen festő. Nagyon vigyáztam hát magamra, mert azt akartam, hogy csupa jót tartsanak felőlem. Persze ez nem ment olyan könnyen, azért mégis nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, hiszen már asztaloslegény-koromban úgy irigyeltem őket. A hosszú, téli estéken, négytől hétig minden áldott nap összejöttünk valamelyikünk szobájában és öten, hatan is dolgoztunk a három négyzetméternyi kamrában,. Vidám és boldog esték voltak, s majd megfulladtunk a füsttengerben, mert barátaim már a felsőbb osztályokba jártak és sok rossz dohányt elcigarettáztak, elpipáztak.

Eleinte mindnyájan a dolgunkat végeztük és lassan, csendesen kezdődött a mulatság. Később aztán tornászni kezdtünk, ami nagy lármával járt. Én csak nagyon ritkán vettem részt a ramazuriban, mely a későbbi órákban már valóságos tombolássá fejlődött. De ne gondoljanak semmi rosszra! Csupa tréfából ugráltunk, játszadoztunk, hancúroztunk. Nem voltunk vásott gyerekek, csak éppen nagy gyerekek voltunk. Vacsoraidőben rendesen otthagytam barátaimat, akik mindig házigazdájuknál ettek, ahol a szobát bérelték. En meg a kapushoz jártam, aki egy házban lakott velem.

A kapusék nagyon, nagyon szerényen éltek. Az ebéd és a vacsora jóval kevesebb volt, mint abban a szomorú időben, amikor még a gyalupadnál tömtem magamba a szalonnát és a kenyeret, vagy

a földre állított fazékban kotorásztam. Honnan jöttem és hová megyek? Nem lett volna szabad összehasonlításokat tennem, sajnos, mégis gyakran megtörtént. Régente kevesebbel is beértem, most már az is rosszul esett, hogy a kapusékkal egy asztalhoz kell leülni. Mégse jutott az eszembe egyetlen egyszer sem, hogy Roek bácsitól támogatást kérjek. Egyébként is az vigasztalt, hogy nemsokára majd annyit keresek, hogy a magam ura leszek, a saját asztalomnál. Előbb, vagy utóbb — gondoltam — egyre megy . . .

Ceruzavázlatokat, apró genre-képeket csináltam és kiállítottam mindet egy kirakatban, a város legforgalmasabb helyén. 3-4, sőt 8 forintjával adtam el darabját, úgy, hogy havonta 10-12 forintot kerestem Szamossy nemsokára bejuttatott rajztanítónak egy családhoz, ahol az ellátás volt a bérem. Nagyon boldog voltam és búcsút mondtam a kapuséknak, akik őszintén sajnáltak, mert a család minden tagját lefestettem. — Mégis otthagytam őket és elköltöztem két gyerektanítványom szüleihez.

Hirtelen nem is tudtam, hogy hogyan kezdjem el a tanítást? Mindjárt az első órán láttam, hogy már értenek is a rajzoláshoz. Egész jól lemásolták a mintalapokat, s a tanár úr jobban reszketett korrigálás közben, mint a növendékek. Mit mondjak nekik? Ogy éreztem, hogy nem sokkal tudok többet náluk, s ha folytonosan ezt mondogatom: »nagyon jó-, »kitűnő-, — akkor majd azt hiszik, hogy nem is tudom megítélni a munkájukat. Általában attól féltem, hogy egyszer csak rájönnek arra, hogy milyen keveset értek a rajzoláshoz és — felmondanak. Ez nagy csapás lett volna, mert már egész hozzászoktam a jó túrósréteshez és a lencsefőzelékhez.

Azt hiszem, hogy kezdettől fogva túlbecsültek, és én nem is tudtam róla Az órák alatt folyton unatkoztam, s szórakozásból én is elkezdtem rajzolgatni. Valahogy hát agyonütöttem az időt, közbe-közbe egy pillantást vetve a tanítványok rajzaira is. Apró alakokat és

kis genre-jeleneteket firkálgattam, ami nagyon tetszett növendékeimnek. Így hát a túrósrétes egyelőre biztosítva volt! Sőt! Tekintélyem napról-napra növekedett. Nemsokára megengedtem tanítványaimnak, hogy természet után dolgozzanak és emlékezetből rajzoljanak le egyet-mást. Ezt a módszert egyetlen tanárnak se ajánlanám, nálam mégis bevált. Bizonyságul az volt a legjobb jel, hogy az asztalnál kétszer is megkínáltak a tálból, én persze sohasem utasítottam vissza az étek, mert akkoriban telhetetlen és nagy evő voltam.

Innen mindig Szamossyhoz mentem, ahol szorgalmasan doU goztam. Mialatt ő portrékat festett, én vázlatokat csináltam, amit kijavítgatott. A tervezésben is gyakoroltam magam, s rajztudásom egyre javult. Akkor még azt hittem, hogy a festő csak kigondol valamit s rögtön neki is állhat a festésnek. Nem kell tanulmányoznia a nagy mesterek alkotásait, rájuk se szabad nézni, mert akkor a saját munkája nem lesz eredeti, csak közönséges szolgai másolás. Közben azért a Szamossy életnagyságú portréit is lemásoltam. Egy órát naponta az anatómiának szenteltem. Gipszöntvényekről tanultam ezt a tudományt, amelyeket aztán fejből lemásoltam. Egyébként úgy dolgoztam, ahogy jött. Reggel a vásártérre mentem, ahol vázlatokat csináltam a természet után. És máskor is, mindig, ha olyan mozgást, vonalat, vagy erőt akartam rajzaimba belevinni, amit képzeletből nem találtam meg: rohantam az utcára, hogy megkeressem. Azt hittem, hogy ha modell után dolgozom, akkor nem vagyok igazi művész. Legfeljebb akkor vettem igénybe modellt, ha valamilyen tanulmányt csináltam, amelyhez be kellett állítani egy-két alakot a háttérbe.

Szamossy engedte, hogy úgy dolgozzam, ahogy akarok. Valószínűleg nehezére is esett volna, ha az akadémia módszerével kellett volna oktatnia. Nem is akart sokáig magánál tartani, tudta jól, hogy ide-oda vándorlása közben nem lesz ideje, hogy velem is törődjék,

csak a legelső alapismeretekre akart megtanítani, hogy aztán komolyan tovább fejlődhessek. Én pedig boldogan éltem, s nem sokat törődtem azzal, hogy mi lesz velem ezután?

Az éjszaka csöndjében néha mégis elfogott a nyugtalanság. Hátha nem sikerül? Ki tudja, nem tévedtem-e rossz útra, amelyről vissza kell térni a gyalupadhoz? Rémeket láttam: újra ott voltam a műhelyben, s körülöttem álltak a gúnyolódó legények, akik csúfondárosan kacagtak. Ilyen és ehhez hasonló rossz álmaim voltak, nem hagytak nyugodni, s egy-egy átvergődött éjszaka után a nappal is elveszett a komoly munka számára.

Nem is tudom, hogy közben mennyi idő telt el. Csak tervezgettem és sok portrét festettem. Rendesen szabók jöttek hozzám megrendelésekkel. Egy télikabátért lefestettem apát, anyát, gyermekestői. Egy nadrágért másik szabócsaládot festettem le. Ilyen módon lassankint szépen felöltözködtem, még csak a cipő hiányzott. De suszter-modell sehogy sem akadt, bármennyire is kerestem az egész városban.

Közben a könyvkereskedésben kiállítottam apró képeimet, s lassankint felém terelődött a közönség figyelme. Nemcsak az az öröm ért, hogy megvásárolták a rajzokat, hanem az a meglepetés is, hogy egy ismeretlen társaság minden tagja egy forint segélyt ajánlott fel tanulmányaim folytatására havonta.; Azt akarták, hogy a fővárosba utazzam és iratkozzam be az akadémiára. Képzelhetik örömömet! Rögtön elutazhattam volna, de olyan hirtelen jött a meglepetés, s annyira lekötve éreztem magam Szamossy mellett, hogy nem tudtam magam egy-kettőre rászánni az elmenetelre. Továbbra is Aradon maradtam és kuporgattam a pénzt, hogy legyen későbbre is. Egész keresetemet félre rakhattam, mert lakásom és teljes ellátásom volt az óraadásért.

Milyen igazam volt, hogy nem dobáltam könnyelműen a pénzt! Alig egy-két hónap múlva már hiányzott négy-öt forint a könyv-

kereskedőnél letett szokásos havi tizenöt forintból. Majd hat, sőt nyolc forint hiányzott . . . Nemsokára már nem is volt érdemes a boltba menni, úgy lefogyott a havi segélyösszeg. Különben pedig sohasem tudtam meg, hogy kik az adakozók és miért gondolták meg a dolgot? Talán, mert látták, hogy úgysem megyek el a városból? Ki tudja? Nem is volt olyan fontos, hiszen nagyon boldog voltam, hogy ott maradhattam . . .

XI.

Tizenöt, tizenhat hónapja voltam már Szamossynál, mikor őt Ormos barátja, aki műpártoló, esztétikus és író volt egy személyben, meghívta magához látogatóba. Ormos is Gyulán élt, akkor én még nagybátyámnál voltam, s néhányszor látott Szamossynál. Sőt azt is tudta, hogy azóta sem váltam el tőle. Meghívott hát engem is... Összepakkoltunk s elutaztunk egy kies, kis fürdőhelyre: Buziásra, ahol nagyon kellemes heteket töltöttem.

Külön kis házikóban laktam, egészen egyedül, úgy, hogy azt csináltam, ami tetszett. Éppen csak étkezésnél találkoztam derék, szíves házigazdámmal. Élvezettel hallgattam, mikor Szamossyval a művészetről beszélgettek. Ormos nőtlen ember volt és magánosan éldegélt. Legszívesebben a régi, nagy mesterekről beszélgetett, annál is inkább, mert sok, értékes képe volt, amelyet ők festettek. Tudták, hogy minden egyes képet milyen szemmel kell nézni, s a festés technikájáról vitatkoztak. Nekem mindez újság volt, de tanulságos, hasznos újság. Ormos könyvet is írt, a velencei képzőművészetről és sokáig élt ott, hogy tanulmányokat gyűjtsön. Ott ismerkedett meg Szamossyval is, s ott kezdődött a barátságuk. Elmesélgettek a híres olasz remekekről, s megmutatták a legnevezetesebb alkotások rézmetszeteit. így ismerkedtem meg a nagy mesterekkel, s azóta sem ismerem őket máskép, pedig Velencében is, Rómában is jár-

tam, mielőtt Parisba jöttem. Egyszer Ormos Raphael valamelyik vázlatát mutatta, s így szólt:

— Remélhetőleg te is festesz majd ilyesvalamit... Csak gondosabban dolgozd ki, mint ez itt... Ügyelj a színekre is ...

Sajnos, sohasem teljesítettem házigazdám óhajtását: olajfestményeim mind csupa vázlatok ...

Nagyon jól éreztem magam ebben az áldásos környezetben. Végre szabadon lélegzettem. A nap legnagyobb részét kint töltöttem, s azt rajzoltam le, ami a kezem ügyébe esett. A környék nagyon változatos volt, s az oláhok a legérdekesebb emberek, testi szépségben és ruházkodásban is. De nagyon nehezen álltak kötélnek. Nem is tudtam beszélni velük, meg nem is hittek valami nagyon a művészetben. így hát arra voltam utalva, hogy a gyógyszertár üvegajtaján keresztül figyeljem meg őket, úgy is kaptam le valamennyit.

Egyszer mégis bátorságot vettem és betértem egy parasztházba. Fenyegető arcok és mord tekintetek meredeztek felém, úgy, hogy jónak láttam, ha gyorsan kereket oldok. De a parasztok utánam jöttek, egészen Ormos lakásáig. Végre is a szolga védelmezett meg a haragjuk elől. Máskor még ennél is nagyobb bajba keveredtem. A szobám ablaka az utcára nyílott, s aki benézett rajta, hát azt hihette, hogy tényleg boszorkány, vagy ördöngös vagyok, mert egy csontváz és egy koponya volt a sarokban ... A parasztoknak nem is kellett több, meggyanúsítottak, hogy az ördöggel cimborálok. Bevallom, hogy az utcáról, a félhomályban tényleg kísérteties lehetett a látomás. A hír gyorsan elterjedt a környéken: boszorkány garázdálkodik esténkint a faluban... Egy este aztán körülvették a lakásomat. Csak az volt a szerencsém, hogy a szolga valahonnan megneszelte a dolgot, s értesített, hogy a falubeliek halálra keresnek. Ettől kezdve óvatosabb voltam modelljeimmel és tanulmányaimmal.

Legtöbbször a szobában dolgoztam, s emlékszem, két nagy rajzot fejeztem be a négy fal között. Az egyik: fiatal oláh menyecske, bölcsővel és gyerekkel, a másik egy oláh család, ahogy a munka után megpihennek és csendesen beszélgetnek. Most is látom magam előtt mind a kettőt: az oláh nőket, káprázatos ruháikban . . .

Hat hétig, vagy két hónapig tartott ez a boldog élet, aztán folytattuk a vándorlást. Szamossyt Karácsonyiék hívták meg, Buziás mellé, egy kis faluba.. A szép Karácsonyi-kastély gyönyörű park közepében állott, a család nagy volt és óriási házat vezettek. Szamossy mellett rendezték be a szobámat. De legnagyobb meglepetésemre: a kis festő-inasnak nem az urak asztalánál terítettek, hanem elküldték a lakájok közé.

Emlékszem a szép szál huszárra, aki az ebédhez hívott. A szolgaszemélyzet ebédlője nem volt olyan csúnya, szép tiszta szobában, hófehér abrosszal terítettek. Legalább tizenketten ültünk az asztalnál, a lakájokon és inasokon kívül a komornak is velünk étkeztek... És én is ott ültem közöttük, az asztal legvégében .. Efső nap azt hittem, hogy valami tévedés történt és izgatottan vártam a holnapot. De szomorúan láttam, hogy bizony megfontolt szándékkal küldtek az inasok közé, hát elhurcolkodtam a kastélyból, s a faluba költöztem egy mészároshoz. Ez azonban nem gátolt meg abban, hogy minden nap meglátogassam Szamossyt, akivel az egész időmet töltöttem. Mind a ketten dolgoztunk, O arcképet festett, én meg a konyhát rajzoltam le, éppen azon a napon, mikor a környék szegényei odajárnak alamizsnáért.

Nagyon meg voltam sértve, s kerültem a házigazdával való találkozást. Ha reggel a parkban lépteket halottam, sietve tovább suhantam, mint a szarvas. Egyszer éppen ilyen menekülés közben szemben találtam magam a kastély úrnőjével, aki valamelyik lugas-

ból tartott felém. Borzasztó kétségbe voltam esve, lehetetlen megmenekülnöm! Nagyon kedves volt hozzám, barátságosan megszólttott, s érdeklődött, hogy mit dolgozom.

Ettől a naptól kezdve jobban éreztem magam a kastélyban.

Általában mégsem kötött semmi különös érzés ehhez a helyhez. Kivéve a pirosarcú, szép, szőke hentesmesternét, aki — tisztelettel legyen mondva — nagyon tetszett nekem, s egészséges bőrével, természetes kedélyével és hangos kacagásával valósággal meghódított. Nem fösvénykedett és heti másfél forintért minden nap jól telerakta a tányéromat. Nagyon jól éreztem magam ebben a kedélyes környezetben, csak az volt a baj, hogy nem szerettem a vér és a friss hús szagát. Mikor napközben láttam a szegény kis báránykákat, ahogy lenyakazva ott feküdtek a véres deszkán: elment az étvágyam, s egy falat hús nem ment le a torkomon. . Ilyenkor mással kellett kipótolni...

Már régen elutaztam volna a faluból, csak nem tudtam otthagyni drága mesteremet. De meg volt írva a sors könyvében, hogy mégis el kell válnom Szamossytól, s vissza kell térnem Roek bácsihoz, ahonnan új útra indulok. Már ideje volt. Legfőbb szükség volt rá, hogy lássak és tapasztaljak.; Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem. Szamossyt egészen Aradig kísértem. Ott aztán festéket vásároltam, s elhatároztam, hogy mihelyst nagybátyámhoz érek, hozzákezdek a komoly festéshez. Elbúcsúztam a derék Szamossytól. Nagyon érzékeny volt a búcsú. Hiszen még most is és örökké hálás vagyok neki azért a sok jóért, amelyben részesített. Az élet hívott, s nem tudtam ellentállani. Meg kell kezdenem a munkát — gondoltam — nem is fontos, hogy mi lesz a vége... Milyen rövidnek tűnt fel ez az idő!... Éppen tizennyolc hónapja, hogy Szamossy tanítványának fogadott…

Roek bácsi közben Csabáról Gerendásra költözött, itt volt az állandó tartózkodási helye. Oda mentem hozzá és kijelentettem neki, hogy legyen egész nyugodt, új foglalkozásomból meg tudok élni magam is. Hiszen mióta Szamossynál voltam, egy krajcárral sem támogatott a családom, sőt húsz forint készpénzt hoztam haza! De ez a pénz nem volt elég, hogy nagy útra keljek, pedig engem már Pestre hajtott a végzet.

Nem akartam a kis tőkét felélni, s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a legszükségesebb festékeket tudtam megvásárolni, s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamossytól láttam, aki még a vásznat is maga szőtte. Asztalostudományomnak mindenesetre nagy hasznát vettem, mikor a léckereteket csináltam. És rögtön hozzáláttam az első képhez. Fiatal leányt festettem, aki a szobában ül, kissé oldalt hajolva, mintha várna valakire. Hogy milyen nagy volt a kép? Természetes nagyság, ha szabad megjegyeznem! Egy kis lámpa segítségével az esti hangulatot is sikerült odavarázsol nom.

Végre! Végre! Hittel és rendkívüli lelkesedéssel dolgoztam. Az ecset lett a legjobb barátom! S mindezt mégis csak Szamossy tanításainak köszönhetem. O mondta mindig, hogy a képet először alá kefl festeni, teljesen készre, azután könnyű ecsetvonásokkal újra végig kell menni rajta. Azt állította, hogy a nagy mesterek mind így dolgoztak!... Talán igaza volt, egy-kettő biztosan így esinálta. . . Nos hát — gondoltam magamban — a kép aláfestését éppen úgy kell csinálnom, mintha ceruzával, vagy szénnel dolgoznék. Először nem szabad törődni a színekkel! Mihelyst megvan az alap, a többi már jön magától . .

* *

Hála Istennek, az élet olyan hosszú, hogy még a festőnek is van ideje a mesélgetésre. Most hát ismerik a kis inas történetét. A kis inas éppen olyan hűséges mesemondó, mint amilyen járatlan az írástudományban. Ha néha hibázott, s nem találta el mindig a szórakoztató hangot: bocsássanak meg neki. Csak a toll az oka, amely az ő kezében nem olyan alkalmas az élethű ábrázolásra, mint a festő ecsetje ...